

REZULTATI ISTRAŽIVANJA: PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA, OBRAZOVANJU, TRŽIŠTU RADA I SOCIJALNIM PRAVIMA ROMKINJA I EGIPĆANKI U BIJELOM POLJU, NIKŠIĆU I PODGORICI

 QCIN Centar za
istraživačko
novinarstvo
Crne Gore

RE zajednica: zdravstvo, obrazovanje, zapošljavanje i socijalna prava

Projekat „RE zajednica: zdravstvo, obrazovanje,
zapošljavanje i socijalna prava“ finansira
Evropska unija, a kofinansira Ministarstvo
javne uprave, digitalnog društva i medija.

Ministarstvo javne
uprave, digitalnog
društva i medija

CENTRE FOR ROMA INCLUSION

Pristup zdravstvenim uslugama, obrazovanju, tržištu rada i socijalnim pravima Romkinja i Egipćanki u Bijelom Polju, Nikšiću i Podgorici

Diskriminacija je najviše prisutna kada odeš da tražiš posao. Evo ja, kad odem da tražim posao (jer sam završila srednju školu), odem u salon da pitam za posao i oni mi kažu: 'Znate šta, javićemo Vam.' Možda zbog marame, možda zbog imena i prezimena, tek – diskriminacija baš postoji. (Fokus grupa Podgorica)

Skraćenice

CeMI – Centar za monitoring i istraživanja

CIN – Centar za istraživačko novinarstvo

CRI(NK) – Centar za romske inicijative iz Nikšića

UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za djecu

RE – Romi i Egipćani

ZZZCG – Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Sadržaj

Uvod	5
O ISTRAŽIVANJU	7
REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA	11
SAŽETAK	11
1. PROFESIONALNO ISKUSTVO / MJESTO RADA	14
2. PISMENOST	14
3. VJEŠTINE ČITANJA, PISANJA I RAČUNANJA	14
4. STAV O OBRAZOVANJU	14
5. POHAĐANJE/NAPUŠTANJE ŠKOLE	15
6. OBUKE	17
7. OBRAZOVANJE DJECE.....	17
8. PREDŠKOLSKO OBRAZOVANJE	17
9. OSNOVNOŠKOLSKO I SREDNJOŠKOLSKO OBRAZOVANJE	18
10. USLOVI ZA OBRAZOVANJE	19
11. UNAPREĐENJE OBRAZOVANJA / OBRAZOVNIH POLITIKA	19
12. ZDRAVSTVENA KULTURA / ZDRAVSTVENE NAVIKE	20
13. PRISTUP ZDRAVSTVENOM SISTEMU	20
14. RAĐANJE DJECE.....	21
15. EKONOMSKA NEZAVISNOST	22
16. USLOVI ZA ZAPOSŁJAVANJE	22
17. PRISTUP SISTEMU PODRŠKE ZA ZAPOSŁJAVANJE I NJEGOVA DOSTUPNOST.....	23
18. PERCEPCIJA BRAČNE ZAJEDNICE / BRAKA.....	24
19. PERCEPCIJA ODNOSA IZMEĐU POLOVA U PORODICI.....	24
20. STUPANJE U BRAK – UZRAST	25
21. STUPANJE U BRAK – RAZLOZI.....	26
22. UGOVORENI I RANI BRAKOVI.....	27
23. BRAKOVI SA MLADOŽENJAMA IZ INOSTRANSTVA.....	29
24. IMOVINSKA RAVNOPRAVNOST SUPRUŽNIKA / BRAČNIH PARTNERA.....	30
25. SISTEMI PODRŠKE U BORBI PROTIV UGOVORENIH I RANIH BRAKOVA.....	30
26. MOTIVACIJA ZA PREVENTIVNO DJELOVANJE U REDUKCIJI RANIH I UGOVORENIH BRAKOVA.....	31
27. UČESTALOST NASILJA NAD ŽENAMA/DJEVOJKAMA.....	31
28. ŽENA NAKON PRETRPLJENOG NASILJA.....	33
29. INFORMISANOST O PODRŠCI U SLUČAJU NASILJA NAD ŽENAMA.....	33
30. DOSTUPNOST SERVISA PODRŠKE PROTIV NASILJA NAD ŽENAMA.....	33
Rezultati kvantitativnog istraživanja.....	35
DEMOGRAFIJA	35
OBRAZOVANJE.....	36
ZDRAVLJE.....	44
ZAPOSŁJAVANJE	45
NASILJE	45
RANI BRAKOVI	48
ZAKLJUČAK	53
VODIČ ZA FOKUS GRUPE I DUBINSKE INTERVJUE	63
Literatura.....	71

Uvod

Istraživanje: „Pristup zdravstvenim uslugama, obrazovanju, tržištu rada i socijalnim pravima Romkinja i Egipćanki u Bijelom Polju, Nikšiću i Podgorici”, urađeno je za potrebe projekta: „RE zajednica: zdravstvo, obrazovanje, zapošljavanje i socijalna prava”, koji impementiraju Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore (CIN-CG) i Centar za romske inicijative Nikšić (CRNK). Projekat finansira Evropska unija, a kofinansira Ministarstvo javne uprave. Istraživanje je sproveo Centar za monitoring i istraživanja (CeMI).

U Crnoj Gori su osnovno obrazovanje, zdravstvena zaštita i veći dio socijalnih usluga – besplatni. To ne znači da su jednako dostupni svima. Pristup obrazovanju i zdravstvenoj, pravnoj i socijalnoj zaštiti ne determiniše samo cijena usluga, nego i njihova prilagođenost individualnim potrebama korisnika. Podrazumijeva odsustvo jezičkih i logističkih barijera, odgovarajući kvalitet, informisanost klijenata o postojanju i obimu usluge, funkcionalnu pismenost i odsustvo diskriminacije.

Upravo su jezik, fizička dostupnost (udaljenost uz limitirane opcije transporta), nedostatak informacija, siromaštvo, neprilagođenost servisa potrebama ove populacije i nejednak tretman – razlozi zbog kojih mnoge institucije, programe i usluge ne možemo smatrati jednako dostupnim Romima/kinjama, Egipćanima/kama i drugim stanovnicima/ama Crne Gore.

Izražena razlika u uslovima života koji utiču na njegov kvalitet ponukala je brojne aktere da pokrenu programe podsticanja inkluzije Roma/kinja i Egipćana/ki u opštu zajednicu.

Crna Gora je sprovela posljednji popis stanovništva prije više od 10 godina, tokom aprila 2011. Taj popis je pokazao da Romi/kinje čine oko 1% ukupne crnogorske populacije. Udio Roma je znatno veći u ukupnom broju nezaposlenih lica koje je registrovao Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZCG) i iznosi 2–4%¹².

Obuhvaćenost obrazovnim programima se povećava, ali je znatan broj pripadnika romske i egipćanske zajednice i dalje funkcionalno nepismen, dok mali broj ima univerzitetsko obrazovanje. Iako se obuhvat djece predškolskim obrazovanjem kontinuirano povećava, on je 2020. iznosio svega 16%³.

Evidentiran je jaz od 56% u odnosu na opštu populaciju kada je riječ o izloženosti siromaštvu. Materijalna deprivacija, posebno ekstremna, utiče veoma negativno na školski uspjeh, dostignuti nivo obrazovanja, ali i na ambicije. Ovo je posebno izraženo kod Roma/kinja i Egipćana/ki jer istraživanja pokazuju da je negativni efekat siromaštva veći ako je kombinovan sa određenim socioteritorialnim karakteristikama, kao i sa kulturnim

¹ Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje servisa socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom nepokrivenih nadležnosti i nedostajućih servisa podrške, program ROMACTED. Promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou – Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope. Autori: Milan Radović i Kerim Međedović. Ovdje se navodi da udio varira od 3 do 4%.

² Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025. Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, maj 2021. Ovdje se navodi da je udio nezaposlenih Roma/kinja i Egipćana/ki u ukupnoj populaciji nezaposlenih na dan 21. 12. 2020. bio 2%.

³ Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025. Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, maj 2021.

i administrativnim preprekama.⁴ Siromaštvo je transgeneracijsko. Velike porodice, snažan uticaj sredine, nedostatak stručnih kvalifikacija, znanja i vještina potrebnih za tržište rada – utiču na mogućnosti i motivaciju roditelja da podrže školovanje svoje djece. Određeni običaji i patrijarhalno uređenje zajednice čine da obrazovanje bude manje dostupno djevojčicama.

Regionalni program stanovanja unaprijedio je stambene uslove mnogih Roma/kinja i Egipćana/ki, posebno u Podgorici. Međutim, brojni Romi i Egipćani, usljed nedostatka programa stambenog zbrinjavanja domicilnih Roma/kinja i Egipćana/ki⁵, i dalje žive u neadekvatnim uslovima.

Država je svojim strateškim dokumentima prepoznala potrebu da se posebne intervencije usmjere na unapređenje svih aspekata zdravlja Roma. Istraživanje koje je sproveo CEDEM 2018. godine pokazalo je da preko 95% romske populacije posjeduje zdravstvenu knjižicu odnosno da ima zdravstveno osiguranje.¹ Ipak, iskustvo rada na terenu ukazuje na to da bi broj onih koji nemaju osiguranje mogao biti znatno veći.⁶

Rani i ugovoreni brakovi dio su običaja koji se mijenjaju. Ovom praksom se krše fundamentalna ljudska prava i stoga ona nije u skladu sa zakonima države Crne Gore. Izveštaj CRI i UNICEF-a ukazuje na ogromnu disproporciju kad je riječ o broju ugovorenih brakova Roma/kinja i Egipćana/ki u odnosu na njihov broj u opštoj populaciji, ali i na učestalost ove pojave s obzirom na to da je „više od jedne četvrtine (28,1%) Romkinja i Egipćanki starosti od 15 do 19 godina u braku ili u zajednici, u poređenju sa 2,4% žena unutar opšte populacije. Znatno je veći procenat Roma i Egipćana starosti od 15 do 19 godina u braku ili u zajednici (16,5%) u poređenju s muškarcima u opštoj populaciji (0,4%)“.⁷

Većina Roma i Egipćana nastanjenih u Podgorici živi u naselju Konik na Vrelima ribničkim. Veliki broj njih ima status stranca sa stalnim nastanjenjem u Crnoj Gori jer se usljed rata na Kosovu 1999. preselio u Crnu Goru. Posljednji popis stanovništva (2011)⁸ pokazao je da je u Podgorici bilo 685 Egipćana, koji većinom (639) navode albanski jezik kao maternji. Roma je bilo 3988, od kojih većina (3278) kao maternji jezik navodi romski, dok njih 403 navodi albanski. Pored osoba koje se izjašnjavaju kao Romi/kinje ili Egipćani/ke, još 84 osobe navode da je romski njihov maternji jezik. Istraživanje sprovedeno 2019. godine u okviru programa Romacted navodi sljedeće razloge za rano napuštanje škole: nemogućnost roditelja da obezbijede djeci odgovarajuću obuču i odjeću, ručak/užinu ili novac za ručak/užinu, migracije, nemogućnost integracije u vršnjačku grupu, diskriminaciju, jezičku barijeru, kvalitet obrazovanja, niska postignuća zbog niskih očekivanja od strane nastavnog osoblja, kao i visoke stope nezaposlenosti i

⁴ Marisol Silva-Laya, Natalia D'Angelo, Elda García, Laura Zúñiga, Teresa Fernández, *Urban poverty and education. A systematic literature review*, Educational Research Review, Volume 29, 2020, 100280, ISSN 1747-938X, <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2019.05.002>.

⁵ *Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025*, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, maj 2021.

⁶ Komentar izvršne direktorice Centra za romske inicijative Fane Delije.

⁷ *Sprečavanje dječjih brakova u Crnoj Gori – izazovi, naučene lekcije i teorija promjene*, Tanushree Soni, CRI, 2018.

⁸ Tabela O1. Stanovništvo prema nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti i maternjem jeziku po opštinama. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, MONSTAT.

među Romima/kinjama i Egipćanima/kama sa stečenim srednjim obrazovanjem.⁹ Isto istraživanje navodi probleme povezane sa nejednakim tretmanom državljana Crne Gore i lica sa statusom stranca sa stalnim nastanjenjem u Crnoj Gori (u smislu da državljani mogu da računaju na neke poslove u javnom sektoru)¹⁰. Navodi se i nejednak tretman Roma/kinja i Egipćana/ki na tržištu rada, angažovanje uz potpisivanje kratkih, nesigurnih ugovora, te niske zarade na poslovima koji se nude osobama bez stručnih kvalifikacija¹¹. Znatno broj porodica prima neku vrstu socijalne pomoći (materijalno obezbjeđenje, lična invalidnina, tuđa njega i pomoć...).

Romi u Opštini Nikšić nastanjeni su najčešće u naseljima Brlja, Budo Tomović i Pod Trebjesom. U Nikšiću je 2011. godine, prema podacima dobijenim na popisu,¹² živjelo 483 Roma i 446 Egipćana. Maternji jezik 425 Egipćana i 45 Roma je albanski, dok je za 401 Roma maternji jezik romski. Ostali Romi i Egipćani navode crnogorski jezik kao maternji. Posebno su izraženi problemi stanovnika Brlje. Ovo stanovništvo je pogođeno ekstremnim siromaštvom, neadekvatnim uslovima stanovanja, ali i vrlo limitiranim opcijama prevoza.

U Bijelom Polju su 2011. živjela 324 Roma. Maternji jezik je za 301 osobu romski. Romi u Bijelom Polju žive u naseljima Strojtanica i Rakonje. Većina Roma nastanjenih u ovoj opštini smatra se domicilnim, što znači da u prosjeku imaju bolje uslove stanovanja, da su bolje povezani sa drugim stanovnicima ove opštine i da potencijalno imaju bolje šanse za nalaženje posla. U naselju Rakonje izraženije je rano napuštanje škole u odnosu na Strojtanicu¹³. Materijalna deprivacija je, uz tehnološku (nedostatak telefona, računara, pametnih uređaja) važan razlog za to.

O ISTRAŽIVANJU

U periodu od 23. marta do 3. aprila među romskom i egipćanskom populacijom iz Podgorice, Bijelog Polja i Nikšića sprovedeno je kvalitativno istraživanje pomoću tri fokus grupe sa ženama i tri dubinska intervjua sa romskim medijatorima/kama. Nakon što su obrađeni rezultati kvalitativnog segmenta istraživanja, u periodu od 1. do 10. juna sprovedeno je anketno istraživanje među 24 romska/e medijatora/ke iz navedenih opština u cilju dobijanja dodatnih informacija. Nakon obrade podataka, komentare na preliminarni izvještaj dala je izvršna direktorica Centra za romske inicijative iz Nikšića Fana Delija i njeni komentari su dodati tekstu.

⁹ DEFACTO Consultancy, Analiza situacije 2019; Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori, Program ROMACTED – promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou. Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope, avgust 2019.

¹⁰ DEFACTO Consultancy. *Analiza situacije 2019; Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori*. Program ROMACTED – promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou. Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope, avgust 2019.

¹¹ DEFACTO Consultancy. *Analiza situacije 2019; Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori*. Program ROMACTED – promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou. Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope, avgust 2019.

¹² Tabela O1. Stanovništvo prema nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti i maternjem jeziku po opštinama. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, MONSTAT.

¹³ DEFACTO Consultancy. *Analiza situacije 2019; Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori*, Program ROMACTED – promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou, Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope, avgust 2019.

Cilj istraživanja jeste da se produbi razumijevanje o izazovima i problemima koji utiču na kvalitet života RE populacije, posebno djece i djevojaka/žena, uključujući i probleme ranih/prisilnih brakova, ranog napuštanja škole, te slabijih obrazovnih ishoda u odnosu na opštu populaciju. Istraživače su podržali RE aktivisti, koji su bili i posrednici i prevodioci tokom trajanja intervjua / fokus grupe.

Koraci u implementaciji istraživanja bili su sljedeći:

- izrada upitnika za fokus grupe i dubinske intervjue;
- izbor medijatora za tri opštine – Podgorica, Bijelo Polje i Nikšić;
- formiranje fokus grupa;
- sprovođenje kvalitativne komponente istraživanja – intervjui sa fokus grupama u Podgorici, Nikšiću i Bijelom Polju;
- sprovođenje kvalitativne komponente istraživanja – dubinski intervjui sa tri medijatora u tri opštine – Podgorica, Bijelo Polje i Nikšić;
- transkripcija, kodiranje i obrada rezultata intervjua;
- izrada izvještaja o nalazima kvalitativnog segmenta istraživanja;
- izrada upitnika za romske medijatore;
- telefonsko anketiranje romskih medijatora iz Podgorice, Bijelog Polja i Nikšića;
- izrada finalnog izvještaja.

Na osnovu prethodno prikupljenih podataka o mjestu boravka Romkinja u pojedinim opštinama, kreiran je kvaziuzorak po opštinama. Plan za svaku fokus grupu bio je da ima 8 učesnica, od kojih su jedna do dvije bile zaposlene, dok su ostale bile nezaposlene. Uzorak je podrazumijevao da učesnice budu iz različitih dobnih grupa, uniformno distribuiranih u kategorijama 18–30, 31–45 i preko 46 godina, kao i da, u slučaju Nikšića i Bijelog Polja, dolaze iz različitih naselja. Prema uzorku, sve učesnice iz Podgorice nastanjene su u naselju Konik / Vrela ribnička.

Tokom realizacije uzorka, usljed nepredviđenih okolnosti, došlo je do određenih odstupanja. U Nikšiću je u istraživanju učestvovalo 7 učesnica, u Podgorici 9, a u Bijelom Polju 10. Sve učesnice fokus grupa u Bijelom Polju i Nikšiću starije su od 18 godina; tri učesnice fokus grupe u Podgorici navele su da imaju 16, jedna da ima 17 godina, dok su ostale punoljetne.

U Opštini Nikšić blago je narušena predviđena raspodjela po naseljima, pa su iz naselja Budo Tomović učešće uzele 3 žene, Pod Trebjesom 1, Humci 1 i Brlja 2. Svih 9 ispitanica u Podgorici dolazi iz naselja Konik / Vrela ribnička. U Opštini Bijelo Polje 5 je učesnica bilo iz naselja Strojtanica, 3 iz naselja Rakonje, a 2 iz naselja Potkrajci.

Tabela 1. Demografski podaci o učesnicama fokus grupa

Kategorija	Potkategorija	Broj
Opština u kojoj ispitanice žive	Podgorica	9
	Bijelo Polje	10
	Nikšić	7
Uzrast ispitanica (godine)	16 do 17	4
	18 do 30	9
	31 do 45	5

	46 i više	8
Status zaposlenja ispitanica	Zaposlena	6
	Nezaposlena	20
Obrazovanje ispitanica	Nezavršena osnovna škola	9
	Osnovna škola	10
	Srednja škola	6
	Studentkinja	1
	Završen fakultet ili viša škola	0
Bračni status ispitanica	Udata	11
	Neudata	13
	Udovica	2
Djeca	Ima djecu	16
	Nema djecu	10
Ukupno ispitanica		26

Romski medijatori koji su učestvovali u dubinskim intervjuima izabrani su sa spiska svih medijatora – iz svake opštine po jedna osoba. U istraživanju su učestvovala 2 medijatorke i jedan medijator i svi su imali manje od 30 godina.

Na osnovu zahtjeva naručioca kreiran je instrument istraživanja – upitnik za intervju koji sadrži pitanja u vezi sa sljedećim temama:

- profesionalno iskustvo / mjesto rada;
- pismenost;
- stav o obrazovanju;
- pohađanje/napuštanje škole;
- obuke;
- obrazovanje djece;
- predškolsko obrazovanje;
- osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje;
- uslovi za obrazovanje;
- unapređenje obrazovanja / obrazovnih politika;
- zdravstvena kultura / zdravstvene navike;
- pristup zdravstvenom sistemu;
- rađanje djece;
- ekonomska nezavisnost;
- uslovi za zapošljavanje;
- pristup sistemu podrške za zapošljavanje i njegova dostupnost;
- percepcija bračne zajednice / braka;
- percepcija odnosa između polova u porodici;
- stupanje u brak – uzrast;
- stupanje u brak – razlozi;
- ugovoreni i rani brakovi;
- brakovi sa mladoženjama iz inostranstva;
- imovinska ravnopravnost supružnika / bračnih partnera;
- sistemi podrške u borbi protiv ugovorenih i ranih brakova;
- motivacija za preventivno djelovanje u redukciji ranih i ugovorenih brakova;

- učestalost nasilja nad ženama/djevojkama;
- žena nakon pretrpljenog nasilja;
- informisanost o podršci u slučaju nasilja nad ženama;
- dostupnost servisa podrške protiv nasilja nad ženama.

Instrument (*Vodič za fokus grupe i dubinske intervjuje*) nalazi se u Aneksu 1 ovog izvještaja.

Informisani pristanak kao sastavni dio ovog istraživanja garantuje anonimnost i tajnost podataka, kao i to da će podaci u publikovanoj verziji istraživanja biti korišćeni isključivo za potrebe navedene u njemu. U tekstu su navedeni podaci u vezi sa ciljem istraživanja, dobrovoljnost učešća i mogućnost prekida učešća u istraživanju u bilo kojem trenutku.

Prije početka sprovođenja intervjuja i prije dubinskog intervjuja – intervjuisti su prvo naglas čitali tekst o informisanom dobrovoljnom pristanku, a nakon toga je on dat učesnicima kako bi ga oni sami pročitali.

Nakon čitanja su potpisana dva primjerka informisanog dobrovoljnog pristanka – od njih je jedan pripao intervjuistima, a drugi učesniku.

Nakon obrade podataka prikupljenih metodom dubinskih intervjuja i fokus grupa, izrađen je upitnik za RE medijatore, koji su anketirani telefonskim putem.

Istraživanje je dio projekta „Pristup zdravstvu, obrazovanju, zapošljavanju i socijalnim pravima predstavnika/ica romske zajednice tokom pandemije“, koji sprovode Centar za istraživačko novinarstvo (CIN) i Centar za romske inicijative, uz podršku Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori. Rezultati istraživanja će biti podloga za razvoj drugih produkata pomenutog projekta, uključujući kampanje zagovaranja, podizanje svijesti, izradu dokumentarnog videa, medijskih članaka i slično.

Istraživanje je sproveo Centar za monitoring i istraživanja – CeMI iz Podgorice.

REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

SAŽETAK

Centar za monitoring i istraživanje je u opštinama Bijelo Polje, Nikšić i Podgorica, u periodu od 23. marta do 3. aprila 2022. godine, sproveo tri fokus grupe sa Romkinjama i Egipćankama i tri dubinska intervjua sa romskim i egipćanskim medijatorima/kama. Dobijeni podaci na odranije poznate izazove sa kojima se Romi/kinje i Egipćani/ke susrijeću bacaju novo svijetlo na problem, ali i ukazuju na moguće pravce daljeg djelovanja u cilju unapređenja stanja.

Primjetna je razlika u uslovima života u odnosu na naselja, kao i pozitivan uticaj riješenog stambenog pitanja na druge aspekte kvaliteta života. Poznavanje jezika, funkcionalna pismenost i vladanje osnovnim računarskim tehnikama (brojanje, sabiranje, oduzimanje) variraju. Primjećuje se odsustvo pismenosti kod relativno mladih Roma/kinja i Egipćana/ki, posebno u sredinama koje su najpogođenije ekstremnim siromaštvom.

Obrazovanje roditelja utiče na njihovu mogućnost da djeci pruže podršku u razumijevanju gradiva. Kada je riječ o predškolskom obrazovanju (čiji je obuhvat nizak), potrebno je uvesti u vrtić romskog asistenta koji poznaje maternji jezik djeteta (romski ili albanski). Potrebno je prepoznati prepreke u vezi sa prevozom, oblačenjem i pripremom djece za vrtić, organizacijom vremena roditelja (istrajnost u uvođenju novih navika), savladavanjem psiholoških izazova prilikom odvajanja djece od roditelja, potrebom roditelja da imaju dovoljno informacija o adaptiranosti djece na kolektiv, njihovom ponašanju u kolektivu i njihovim potrebama, ali i osigurati pristup koji podrazumijeva poštovanje roditelja i djece. Potrebno je nastaviti sa promocijom predškolskog obrazovanja u cilju informisanja roditelja o njegovoj važnosti. Djeca koja preskoče predškolsko obrazovanje, kao i njihovi roditelji, sa svim navedenim izazovima susrijeću se u osnovnoškolskom periodu. Djeca obično ne koriste mogućnost produženog boravka. Kod osnovnoškolskog obrazovanja djeca i roditelji se često oslanjaju na podršku romskih medijatora i asistenata, ali nedostaje dodatna podrška u savladavanju jezika i školskog gradiva.

Kod djevojčica se obrazovanje povezuje sa odlaganjem stupanja u brak, a kod nekih porodica i sa strahom od povezivanja dječaka i djevojčica odnosno strahom od zaljublivanja (o kojem roditelji ne mogu biti informisani, pa ne mogu ni imati kontrolu nad razvojem situacije). Primijećeno je i da je ponekad prisutan strah da će školovanje postati prepreka za brak, da djevojci brak „može pobjeći“. Prethodna istraživanja, kao i iskustvo rada sa ovom populacijom, ukazuju na to da je „nevinost“ posebno vrednovana kod dječjih brakova, a i jedan je od razloga zbog kojih dolazi do njih¹⁴. Zato neke djevojčice napuštaju školu kada uđu u period adolescencije odnosno kad postanu reproduktivno zrele.

Stroge patrijarhalne norme nalažu da djevojčice i djevojke nemaju partnere prije zasnivanja bračne zajednice. Sama bračna zajednica povezuje se sa prodajom „nevinosti“, čime se uskraćuje pravo na zaljubljenost i mogućnost zabavljanja. Praksa pokazuje da u nekim slučajevima, zbog ovakvog pristupa porodice, djevojčice pokušavaju same da zasniju dječji brak.¹⁵

¹⁴ Komentar izvršne direktorice CRINK-a Fane Delije.

¹⁵ Komentar izvršne direktorice CRINK-a Fane Delije.

Siromaštvo i nedostatak uspješnih primjera iz neposredne okoline utiču na ambicije i djece i roditelja. Sada ideja o završenom školovanju podrazumijeva kvalifikaciju stečenu sa završenom srednjom stručnom školom, dok kod većine mladih roditelja postoji uvjerenje da im djeca neće završiti fakultete.

Jedan od faktora odlučujućih za dobijanje zaposlenja jesu obuke, posebno one koje su organizovane prije početka radnog angažmana ili na radnom mjestu i povezane su sa neposrednom mogućnošću dobijanja zaposlenja nakon obuke. Važno je da se nakon realizacije obuka razvija održivost zaposlenja koje će trajati duže od nekoliko mjeseci (za razliku od dosadašnje prakse).

Kod zdravstvene zaštite nedostaju redovni preventivni pregledi, posebno u oblasti reproduktivnog zdravlja. Neke učesnice navode omalovažavajuć, diskriminatorski odnos pojedinih medicinskih radnika.

Jasna je podjela obaveza u porodici. Žena preuzima poslove povezane sa održavanjem higijene, pripremom hrane, čuvanjem djece i njegom starih lica. Porodice su često brojne. Zdravstveni problem nekog člana porodice predstavlja veliku prepreku kada je riječ o aktivaciji žena na tržištu rada. Od nje se očekuje da sve navedene poslove preuzme i da bude na usluzi svim članovima domaćinstva, posebno u periodu dok su joj djeca maloljetna.

Iako zvanični statistički podaci i podaci CRINK-a¹⁶ govore da rani brakovi (u kojima su supružnici mlađi od 18 godina) postoje, među učesnicima fokus grupa je preovladavao stav da su oni sve rjeđi ili da ih nema. U Podgorici su mlađe ispitanice navele da postoje slučajevi dječjih brakova. Ovdje treba imati u vidu da su dječji brakovi zakonom zabranjeni, pa se, samim tim, o njima nerado govori.

Posebno je važno objasniti djeci pojmove kao što su romantična veza, zaljublivanje i brak jer razgovor o ovim temama često izostaje u porodici. Prva adolescentska zaljublivanja, koja su intenzivna a predstavljaju novo iskustvo u životu svakog mladog čovjeka, uz adolescentsku potrebu da se pruži otpor roditeljima, mogu biti jedan od razloga za ulazak u rani brak. Mladi o romantičnim vezama često razgovaraju samo sa svojom vršnjačkom grupom. Pojava ranog braka, u kojoj maloljetna zaljubljena djevojka „pobjegne“ u porodicu budućeg muža, i dalje je prisutna, ali je prisutnija i svijest zajednice da je to pogrešno i da se legalno brak može sklopiti kada je osoba punoljetna¹⁷. Treba inicirati rad sa porodicama, djecom i, u isto vrijeme, roditeljima, uz kampanje usmjerene na vršnjačke grupe i jačanje cijele zajednice, a tamo gdje takva praksa postoji – nastaviti sa njom. Pokazalo se da je od velikog značaja rad *grass roots* romskih i egipćanskih nevladinih organizacija, u prvom redu CRINK-a koji je imenovalo više ispitanika/ica.

Nije jednostavno definisati ugovorene i dokazati njihovo postojanje. Neka vrsta dogovora među porodicama budućih supružnika gotovo uvijek postoji, često na nivou slijeda običaja, dakle – i onda kada je brak posljedica samostalne odluke budućih supružnika. Jedna ispitanica primjećuje da se neki od tih običaja ne razlikuju znatno od običaja

¹⁶ Komentar izvršne direktorice CRINK-a Fane Delije.

¹⁷ Zakon dozvoljava i stupanje u bračnu zajednicu sa 16 godina, uz davanje saglasnosti roditelja maloljetne osobe.

prisutnih u nekim drugim kulturama u Crnoj Gori (npr. prosidba ili simbolična kupovina mlade). Običaji povezani sa sklapanjem braka razlikuju se od porodice do porodice, iako postoje obrasci koji su slični. Po nekim običajima sklapanje braka ne podrazumijeva davanje novca ocu mlade, u nekim se govori o simboličnom iznosu od nekoliko stotina eura, dok se kod nekih traženi iznos kreće do nekoliko desetina hiljada eura. Veći iznosi predstavljaju veliku prepreku za napuštanje bračne zajednice, samim tim i samostalno odlučivanje žene o svojoj budućnosti jer porodica njenog supruga može tražiti da se vrati novac koji je dat primarnoj porodici mlade, nekad i u dvostruko većem iznosu. Izlazak iz bračne zajednice bez vraćanja novca moguć je ukoliko postoji konsenzus oko toga da žena nije „kriva“ za kraj braka, a podrazumijeva se da je u braku u podređenom položaju u odnosu na ostale članove porodice, odnosno da – „sluša“.

Dodatni osvrt na gore pomenute nalaze dala je u komentarima na nalaze istraživanja Fana Delija: „Dogovor najčešće sklapaju muški članovi uže i šire porodice, kao i ugledni članovi zajednice. Prilikom dogovora utvrđuju se novčane obaveze, nevinost buduće mlade, njene obaveze u bračnoj zajednici, kao i vraćanje novčanog iznosa koji je uzet u slučaju da se žena vrati biološkoj porodici. Loše postupanje institucija u sprečavanju ovih pojava – posebno ugovorenih dječjih brakova – dovodi do nekažnjivosti počinioca, ali i dodatnoj viktimizaciji žrtve koja se najčešće vraća primarnoj porodici. Percepcija zajednice da se dječji brakovi događaju sve rjeđe ne odgovara saznanjima koja se dobijaju putem neposrednog rada na terenu. Čak naprotiv, pojava je veoma učestala i sve vidljivija. Ujedno, uloga društvene zajednice postepeno se mijenja pod pritiskom CRINK-a i nekih drugih organizacija koje se, nažalost, sporadično bave ovih fenomenom.“

Postoje razlike u načinu vaspitavanja djevojčica i dječaka. Primjera radi, za adolescentkinje u nekim sredinama prepreka da posjete kafiće, restorane i pozorišta nije samo siromaštvo, već i eksplicitna zabrana, dok u bioskop mogu ići samo porodično.

Nasilje nad ženama i djecom djelimično je povezano sa patrijarhalnom raspodjelom uloga u porodici. Nasilni mogu biti muž prema ženi, otac prema djeci, stariji brat prema mlađim sibličima ili svekrva prema snahi. Prisutno je vršnjačko nasilje, nekad i komšijsko. Uloga policije i drugih službi nije jasna, dok se nevladine organizacije ističu kao ključni izvor podrške. Više ispitanica navelo je da policija slučajeve nasilja ne procesuiraju, već uzima ulogu medijatora. Prijavlivanje nasilja je povezano sa osjećajem straha od budućih postupaka nasilnika, od bespomoćnosti, siromaštva i napuštanja od strane porodice, kao i sa stidom zbog moguće osude od strane sredine. Informacije o načinima zaštite od nasilja nijesu dostupne na svim jezicima kojima se Romi i Egipćani služe – često nedostaju materijali na albanskom ili na romskom jeziku.

Nasilje roditelja/staratelja nad djecom posebno zabrinjava neke učesnice istraživanja. Navodi se da djeca nemaju načina da prijave nasilje svojih roditelja, kao i da imaju strah da bi u tom slučaju mogla biti ili prepuštena sama sebi ili izmještena iz porodice.

Učesnici istraživanja su saglasni oko stava da određene negativne pojave – posebno dječji i ugovoreni prisilni brakovi – postaju sve rjeđe, da se povećava obuhvat djece predškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem, da sve više žena želi da se aktivira na tržištu rada i da rješavanje stambenog pitanja znatno doprinosi kvalitetu drugih aspekata života. Ovaj stav može biti i posljedica potrebe da se dâ društveno prihvatljiv odgovor, ali svakako je indikator pozitivnih promjena koje treba dodatno podržati.

1. PROFESIONALNO ISKUSTVO / MJESTO RADA

Medijatori koji su bili sagovornici u ovoj studiji zaposleni su u NVO sektoru i u lokalnoj samoupravi, dok su sagovornice iz fokus grupa bile Romkinje i Egipćanke sa kojima su kontaktirali medijatori i koje su pristale da dobrovoljno učestvuju u ovom istraživanju. Što se tiče radnog iskustva sagovornica iz fokus grupa, širok je opseg radnog angažmana: dio njih ne radi i nema radno iskustvo, dok druge učesnice navode da su stekle ili stiču radno iskustvo na poslovima održavanja higijene prostorija, na mjestu pomoćne radnice u kuhinji, poslovima prodavačice, medijatorke, kao i na pripravnničkim poslovima u administraciji.

2. PISMENOST

Na samom početku, u okviru teme *Obrazovanje*, sagovornici medijatori su naveli da svi imaju završeno osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje; sagovornice iz fokus grupa navode da ili imaju nedovršeno ili dovršeno osnovnoškolsko obrazovanje, dok manji broj njih navodi da posjeduje i srednjoškolsko obrazovanje. Jedna ispitanica je izjavila da je na drugoj godini studija. Kada se govorilo o neformalnom obrazovanju, uočeno je da su sagovornici medijatori rekli da su pohađali određeni broj obuka, dok je prema izjavama sagovornica iz fokus grupa taj broj realizovanih obuka prisutan, ali umnogome manji u odnosu na broj koji su medijatori zabilježili.

Apropo jezika i njegove funkcionalne upotrebe – većina sagovornica iz fokus grupa navodi da se u svakodnevnoj komunikaciji služi crnogorskim, romskim i albanskim jezikom. Takođe, određeni broj ispitanica naveo je da se služi i njemačkim jezikom. Sagovornici medijatori naveli su da se dobro služe crnogorskim i romskim, kao i njemačkim jezikom. Nivo funkcionalne upotrebe jezika i gramatičke ispravnosti je, kad se porede ove dvije grupe, na strani sagovornika medijatora. Ovo se može, između ostalog, objasniti time što su medijatori formalno obrazovaniji i time što su duže bili pod „uticajem“ obrazovanja nego ispitanice iz fokus grupa.

3. VJEŠTINE ČITANJA, PISANJA I RAČUNANJA

Između izjava ispitanikā, u vezi sa pitanjima koja se tiču usvojene vještine i tehnike čitanja i pisanja, uočava se razlika. Nivo usvojenih vještina i tehnika kod ispitanica iz fokus grupa na nižem je nivou u odnosu na medijatore.

Takođe, u izjavama se uočava da su mlađi, u odnosu na starije članove zajednice, mnogo bolje usvojili vještine i tehnike, a razlog tome može se pronaći u boljim uslovima u odnosu na raniji period, kao i u izloženosti mladih digitalnim sadržajima.

4. STAV O OBRAZOVANJU

Tokom razgovora sa sagovornicima medijatorima na temu obrazovanja uočeno je da oni ističu praktičnu vrijednost obrazovanja, tj. direktnu

povezanost sa radnim angažmanom i boljim ekonomskim statusom, samim tim i obezbjeđivanjem boljih egzistencijalnih uslova.

Ako želi da se snađe u životu i da se zaposli i da stekne nešto, mora biti obrazovan, definitivno. Da, najvažnije i najbitnije. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Jer vidim da se u zadnje vrijeme bez tog osnovnog obrazovanja ne možeš nigdje ni zaposliti. (Medijator/ka, Nikšić)

Nadalje, ističu da se sa obrazovanjem mogu ostvariti prava koja su im zagarantovana jer je prvi korak u zaštiti prava informisanost o njihovom postojanju i načinima na koje se štite.

Pa zato što, na primjer, znaš svoja prava, znaš kome da se obratiš kad ti nešto treba i kada hoću da pođem u neku instituciju. (Medijator/ka, Nikšić)

Uočena je ujednačenost stavova, koja ukazuje na povezanost obrazovanja sa radnim angažmanom kod sagovornica iz fokus grupa. Naglasile su da pored sticanja znanja i vještina imaju potrebu i za formalnom potvrdom.

Da, najvažnija je škola zbog posla. Bez škole ne možeš nigdje. Znam da čitam i pišem i to sve, ali bolje je škola, ali kad nemaš i ne možeš – što ćeš. I bez škole ne znaš koja su tvoja prava, koja možeš da posjeduješ. Ne znamo ništa bez škole. (Fokus grupa, Nikšić)

5. POHAĐANJE/NAPUŠTANJE ŠKOLE

U vezi sa važnošću pohađanja škole sagovornici medijatori su istakli povezanost obrazovanja – kako sa zapošljavanjem, tako i sa boljim socijalnim statusom. Kako ističu, viši stepen obrazovanja i te kako utiče na redukovanje siromaštva u populaciji i omogućava bolje uslove za život.

U 21. vijeku bez opšteg obrazovanja nema ni zaposlenja, imaš loš status – socijalni i finansijski. 80% ljudi je siromašno kada nije obrazovano. (Medijator/ka, Podgorica)

Kod žena je uočeno da je udaja često povezana sa završetkom obrazovanja odnosno da nakon udaje, koliko god mlada bila, žena ne nastavlja sa edukacijom.

Završila sam srednju školu i tu sam stala zato što sam bila udata i tražila sam, inače, da imam neki status i da imam egzistenciju za život i da obezbijedim nešto za svoju djecu upravo zbog toga. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Napuštanje škole praćeno je različitim razlozima. Iz izjava sagovornikā medijatora zaključuje se da je jedan od razloga i nedostatak materijalnih sredstava (adekvatne garderobe za djecu), što za posljedicu ima slabiju zainteresovanost djece da nastave da idu u školu. Navode da je važno osnažiti roditelje da motivišu svoju djecu (kako osnovnoškolskog, tako i srednjoškolskog uzrasta) da nastave da se obrazuju. Upravo uključenost i osnaživanje roditelja – podrška u obezbjeđivanju materijalnih uslova za njihovu djecu i podrška da istraju u procesu motivacije djece kako bi ona

nastavila da idu u školu – predstavljaju važan preventivni faktor u suzbijanju izlaska djece iz obrazovnog procesa, to jest tzv. *drop outa*.

Mene su roditelji podržavali. Oni su bili strogi u tome i htjeli su da budem obrazovana. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Sagovornice iz fokus grupa povezuju obrazovanje sa svojevrsnom „stepenicom“ ka stvaranju uslova za zaposlenje. Primjetno je i da ističu važnost roditeljske istrajnosti u namjeri da podstaknu djecu da se obrazuju. Sagovornice smatraju da je najviši obrazovni domet – njihov i njihove djece – u stvari osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje.

Mene su čak i tjerali da idem sve dok ja nijesam vidjela malo volje za školom. Onda sam, normalno, vidjela da je to život i da to dosta pruža u životu. Škola dosta pruža u životu kada je imaš. Možeš ti da biraš posao, a ne da se uklopiš u to što dobiješ.

Stiče se utisak da više faktora utiče na istrajnost roditelja da obrazuju djecu. Jedan od njih je praktična vrijednost (pogotovo osnovnoškolskog obrazovanja) – zbog učenja jezika, usvajanja vještina čitanja, pisanja i računanja, kao i socijalizacije. Takođe, treba uzeti u obzir i činjenicu da je osnovnoškolsko obrazovanje zakonska obaveza.

Važno je da se škola prvo završi jer tu naučiš jezik, da pišeš i da čitaš i sve. Bez toga ništa. Nama otac nije govorio da ne idemo u školu (kao što su ostali roditelji radili), on je samo rekao – idi dalje... Završi svoju školu i imaj svoj posao, tako ćeš imati sve u životu kad završiš školu. I bio nam je podrška u svemu. (Fokus grupa, Nikšić)

Uopšteno gledano, što se tiče visokoškolskog, čak i srednjoškolskog obrazovanja, navodi se niži stepen motivacije roditelja da podrže djecu da nastave sa tim. Jedan od razloga može biti sadržan u informaciji da roditelji ne vide dugoročni benefit od nastavka obrazovanja.

Neki roditelji djeci ne daju da idu u srednju jer misle da nije toliko važna. I šta će oni sad, ako ne završi tu srednju, neće se nigdje zaposliti. Kažu: neće mi biti advokat (u smislu – šta ako mi završi tu srednju, neće mi vala sad biti advokat), ko zna šta možeš postati sutra... (Medijator/ka, Nikšić)

Interesantan je stav prema nastavku obrazovanja, pogotovo kad je riječ o srednjoškolskom obrazovanju. Uočene su izjave iz fokus grupa koje govore da pohađanje škole – zbog neposredne blizine i kontakta dječaka i djevojčica, samim tim i mogućeg odnosa iz kojeg može proisteći veza, kasnije i brak – može biti potencijalno ugrožavajući faktor. Sa druge strane, prisutan je stav da nastavak daljeg obrazovanja može odložiti stupanje u brak, što takođe može imati ugrožavajući potencijal.

Pa kada neke djevojke napuste školu, sigurno se udaju. To je sigurno najveći razlog, ja mislim. (Fokus grupa, Podgorica)

Pobjeći će nam brak! (Fokus grupa, Podgorica)

6. OBUKE

Obuke, kao dio neformalnog (mada ništa manje važnog od dijela formalnog) obrazovanja, pružile su, tj. razvile osjećaj kompetentnosti i konkurentnosti kod sagovornika medijatora, što je dodatno podstaklo dojam da je to jedan od načina da sklope određeni radni angažman. Kada je riječ o obukama, sagovornici medijatori navode da su prošli određeni broj i ističu njihovu važnost.

Jesam, prošla sam obuku rada na računaru. Ili, eto, obuku za sobaricu... što mi se nudilo, to sam i prihvatila. Samo da se što više obrazujem i aktiviram kada je riječ o zaposlenju. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Svaka obuka mi je značajna na svoj način. Ova obuka za medijatora mi je najznačajnije što imam jer sam dobio certifikat i posao poslije toga. Svaka koja ima rezultate je dobra obuka. Iskustva i znanja nikad dosta. (Medijator/ka, Podgorica)

Upravo zahvaljujući tim obukama, tj. dobijenim diplomama koje sam predala Zavodu za zapošljavanje, imala sam mogućnost da svoj status poboljšam kako bih našla neki posao. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Kao i medijatori, i sagovornice iz fokus grupa istakle su njihovu važnost. Obuke su im pružile prilike priliku da budu radno angažovane na određeno vrijeme.

Nakon obuke za higijeničarku dobila sam diplomu i radila sam četiri mjeseca u školi. (Bijelo Polje)

7. OBRAZOVANJE DJECE

Medijatori ističu da je obrazovanje važno za djecu na prvom mjestu zbog učenja jezika, zatim i zbog socijalizacije, koja ima veliki značaj za inkluziju. Navode da je neophodno da se djeca što više obrazuju, pod čim podrazumijevaju završenu osnovnu i srednju školu, ali i fakultet.

Ja bih, iskreno, volio da budu na najvećem levelu, što bi se reklo. Da završe i sve to, ali što znam... što se mene tiče, ja ću se maksimalno potruditi, naslijediću to što su meni moji roditelji, što su me motivisali i to. (Fokus grupa, Podgorica)

8. PREDŠKOLSKO OBRAZOVANJE

Važnost predškolskog obrazovanja medijatori vide kao mogućnost za usvajanje jezika i svojevrsnu pripremu za osnovnu školu, koja podrazumijeva pretčitalačke i predračunske vještine, ali i socijalizaciju. Djeci je potrebno iskustvo susreta i održavanja odnosa sa drugom djecom, ali i sa nepoznatom odraslom osobom – vaspitačem/icom.

Upravo zato što idu u vrtić, oni razvijaju jezik, a to će im isto biti prilika da se pripreme za osnovnu školu. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Stav da je pohađanje predškolske ustanove prvenstveno važno zbog usvajanja jezika i socijalizacije djece vidimo u izjavama sagovornica iz fokus grupa.

Kad sam vidjela drugu djecu kako se ponašaju u vrtiću, onda sam i ja počela da učim jezik.

Jednom, kad me pitala vaspitačica kako se zovem, sad se tačno sjećam, ja nijesam umjela da joj odgovorim. Umjesto toga, pošto su me stariji brat i sestra naučili matematiku – iako se to u vrtiću još ne radi – ustala sam sa stolice i napisala $1 + 1 = 2$. (Fokus grupa Bijelo Polje)

Jezik i socijalizacija imaju višestruku važnost, koja se ogleda u tome da se razvija osjećaj pripadanja i identiteta, da se utiče na zbližavanje i preventivno djeluje protiv stvaranja predrasuda i stereotipa. Takođe, važni su i za učenje po modelu jer se time usvajaju opšta pravila i norme.

Interesantna je informacija da, između ostalog, nepohađanje vrtića prolongira separacionu anksioznost kod djece, koja se ogleda u tome da neka djeca veoma emotivno reaguju kada krenu u prvi razred osnovne škole.

Pa da, psihička priprema. Djeca, znamo da mnoga djeca od sedam-osam godina plaču u školi, to su te posljedice nenavikavanja na neke stvari u vrtiću. Poslije će on sam tražiti da ide u školu, ne moraš da ga povedeš... od malih nogu se navikne. (Medijator/ka, Podgorica)

Ova reakcija pojačana je činjenicom da dijete nedovoljno (ili uopšte ne) govori drugi jezik, što mu otežava komunikaciju sa učiteljem/icom i drugom djecom. Time je dodatno otežana socijalizacija, a procesi učenja tj. savladavanja gradiva na samom početku su ugroženi.

Uključivanje medijatorā, posebno edukovanih za rad sa djecom predškolskog uzrasta i njihovim roditeljima, može prouzrokovati veće interesovanje za upis djece u predškolske ustanove. Takođe, potrebno je obezbijediti prevoz djece od kuće do vrtića i nazad, i to tako što će se odbaciti dosadašnja praksa koja je podrazumijevala nedovoljno funkcionalno rješenje (korišćenje prevoza za djecu osnovnoškolskog uzrasta). Više različitih smjena, kao i vrijeme koje provode djeca u školi i vrtiću, otežavaju realizaciju svih ovih ciljeva uz postojeći prevoz, tako da je potrebno obezbijediti poseban prevoz za djecu koja idu u vrtić.

Možda smatraju da treba nešto dodatno da se kupi za njih ili možda – kako će biti njima tamo, da li će se sporazumijevati. Imala sam i ideju da bude neka asistentkinja koja govori romski ili možda neki posrednik, da kažem da priča ako nešto djetetu fali, možda da mu objasni šta bude potrebno. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

9. OSNOVNOŠKOLSKO I SREDNJOŠKOLSKO OBRAZOVANJE

Obrazovanje je, prema navodima sagovornika medijatora, važno zato što im ono može pružiti bolje uslove za život (u smislu obezbjeđivanja posla i

samostalnosti). Takođe, ističu da je, između ostalog, neophodno podržati roditelje da istraju u motivaciji djece da pohađaju školu.

10. USLOVI ZA OBRAZOVANJE

Kada se govorilo o uslovima za adekvatno obrazovanje, sagovornici medijatori su istakli više aspekata. Uslove za učenje (u smislu odvojene prostorije za učenje u kući/stanu) nemaju sva djeca. Pružanje podrške u učenju još uvijek u nedovoljnoj mjeri pružaju roditelji, pri čemu je ta mjera pružanja podrške srazmjerna nivou obrazovanja roditelja. Po pravilu je otac taj koji djetetu pruža podršku u učenju (jer je obrazovaniji od majke), a uočeno je i da je osnovna škola najviši nivo obrazovanja koji očevi imaju.

Iz navoda je uočeno da postoje servisi podrške djeci (podrška u učenju), koji su operativni i u školi i van nje; međutim, potrebno je učiniti ih dostupnijim.

Čula sam da postoje sad dopunski časovi u nastavi i asistentkinja koja im pomaže, posebno ovdje u Bijelom Polju, koja djeci pruža podršku. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Pa neka djeca sama uče. Što će oni kojima roditelji nijesu nikako obrazovani... ima i toga. To je problem, ali je ipak dobro je što je dijete otac motivisao da ide u školu.

Stavovi sagovornica iz fokus grupa ukazuju na to da još uvijek ne postoje adekvatni uslovi za nesmetano učenje u kući/stanu.

Slabo ko ima svoje mjesto da provodi za učenje, nego je to uglavnom u dnevnom boravku. (Fokus grupa, Nikšić)

11. UNAPREĐENJE OBRAZOVANJA / OBRAZOVNIH POLITIKA

Sagovornici na prvom mjestu navode da je važno da bude obezbijeđen kontinuirani servis podrške – prevoz djece od kuće do škole/vrtića i nazad. Pravno neregulisan status i dalje predstavlja prepreku jer je u izjavama sagovornika uočeno da postoji nedostatak dokumentacije neophodne da roditelji upišu svoju djecu u neku od predškolskih ustanova.

Uspostavljanje sistema medijatora, ne samo za osnovne škole, već i za vrtiće, može povećati procena djece uključene u obrazovni sistem.

Evo, ja sam predložila da je vrtić ključna stvar, posebno za romsku djecu, zato što moraju da steknu jezik. Predložila bih da bude jedna Romkinja kao spona između djeteta i vaspitačice, kako bi objasnila šta su njegove potrebe i sve to da prevedi... da kažem, kao medijator. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Zaposlenost roditelja je faktor koji utiče na obezbjeđivanje materijalnih preduslova koji čine da obrazovanje bude dostupnije svima.

Finansijska situacija, tj. siromaštvo porodice, utiče tako što nemaju dovoljno sredstava da obrazuju svoje dijete. To je najveći problem. Čim zaposliš u porodici glavu kuće ili nekoga, vidiš odmah da se nešto mijenja. Drugačije je kad imaš neko primanje nego kad nemaš i kad zavisiš od nekog dana... drugačije je. (Medijator/ka, Podgorica)

12. ZDRAVSTVENA KULTURA / ZDRAVSTVENE NAVIKE

Kada se govorilo o zdravstvenim navikama i zdravstvenoj kulturi, sagovornici medijatori izvijestili su da posjete ljekara samo onda kada imaju određeni zdravstveni problem, dok posjetâ radi preventivnih pregleda gotovo da i nema ili ih ima u vrlo malom broju.

Pa ti i tamo neko vodi računa, neko ne. Ako se nešto pojavi, ako nešto bude, onda znaju da odu kod doktora, ali ovako, preventivnih zdravstvenih pregleda ima veoma malo. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Nekim preventivnim kampanjama, koje nijesu dovoljno česte, budu obuhvaćena i naselja u kojima dominantno žive Romi i Egipćani.

Ti preventivni pregledi jedino postoje kad ih mi organizujemo kroz neke kampanje i onda im pošaljemo. Inače, same da pođu, to je baš rijetko. (Medijator/ka, Nikšić)

Sagovornice iz fokus grupa navode da posjećuju ljekara onda kada postoji određeni zdravstveni problem, a da veoma rijetko idu na preventivne preglede. Kada je riječ o ginekološkim pregledima, navode da biraju ginekološkinju prije nego ginekologa.

Ima nekih koji obraćaju pažnju, neki ne. Em su na ulicama, em prose... razumijete. A ima nekih koji idu redovno. (Fokus grupa Bijelo Polje)

Samo kad me boli – pođem kod doktora. (Fokus grupa Podgorica)

13. PRISTUP ZDRAVSTVENOM SISTEMU

Pristup zdravstvenim uslugama i njihova dostupnost uslovljeni su i posjedovanjem zdravstvene knjižice, tj. nove lične karte. Sagovornici medijatori su istakli da najveći procenat populacije posjeduje zdravstvenu knjižicu, ali da i dalje postoji mali procenat onih koji je ne posjeduju – kako zbog nedostajuće i nepotpune dokumentacije, tako i zbog migracija ka drugim zemljama, bilo da se radi o državama iz okruženja ili o drugim državama.

Ne posjeduju knjižicu jer se nijesu prijavili kad je bila registracija ili su se vratili iz neke druge države, pa žive ovdje nelegalno. (Medijator/ka, Podgorica)

Sličan je slučaj i sa navodima sagovornica iz fokus grupa koje su rekle da sve imaju zdravstvene knjižice, ali da znaju osobe koje još uvijek nemaju knjižicu i koje ne mogu da ostvare prava iz oblasti zdravstvene zaštite zato što ne posjeduju dokumenta neophodna za dobijanje knjižice. To im otežava da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu.

Neki nemaju dokumentaciju, pa ne mogu da odu. (Fokus grupa, Nikšić)

Ima npr. u zajednici onih koji nemaju regulisan pravni status i koji ne vode računa o zdravlju. Ne idu na preglede jer se privatno plaća... (Fokus grupa, Nikšić)

Prisutno je i diskriminatorno ponašanje u zdravstvenim ustanovama, uslovljeno perzistencijom stereotipa i predrasuda prema Romima i Egipćanima.

Ima diskriminacije, ne mogu da kažem da nema. Ja ako deset puta dnevno ne čujem riječ Ciganin, meni je čudno. To nije u redu. Čeka se satima ili se preskače red... Ne samo mene, nego bilo koga da pitaš ovdje – svi će ti isto reći. (Medijator/ka, Podgorica)

Sudeći na osnovu navoda fokus grupa, uočena su različita iskustva u odnosu zdravstvenih radnika prema Romima i Egipćanima. U komunikaciji i ponašanju prisutni su diskriminacija Roma i Egipćana, ali i uvažavanje/poštovanje. Ističu da je takav odnos individualan i da ne treba generalizovati.

Doktorica mi kaže: 'Hajde, lezi da te pregledam.' Nijesam ništa uspjela da kažem, a ona je krenula da viče i da me napada... nijesam mogla da dođem do riječi. Ona je mislila da sam ja nepismena, neškolovana, da je ne razumijem ništa... tako je vikala i drala se na mene. (Fokus grupa Podgorica)

Veoma različito se ponašaju. Zavisi... kad si ljubazna, normalno je da prihvate. Ali ima nekih koji su stvarno... (Fokus grupa Bijelo Polje)

Ja sam zvala telefonskim putem da zakažem termin. Dođem ispred ordinacije, onako tek operisana, i kažem: 'Ja sam zakazala telefonskim putem.' Ovi što su čekali ispred ordinacije kažu mi: 'Ja sam prije vas.'

I tako ja čekam... U nekom trenutku prođe šef bolnice, prepoznala me i kaže: 'Šta čekaš tu?' Rekoh: 'Čekam red i ima dvoje koji čekaju.'

Onda me je pitala na koji sam način zakazala termin i, kada sam joj rekla, ona se okrenu i reče ovima što su čekali: 'Kako vas nije stid i sramota? Žena operisana čeka, a vi joj ne date da uđe...' Ima dobrih doktora. (Fokus grupa Bijelo Polje)

14. RAĐANJE DJECE

Kada se govorilo o tome da li se ravnopravno donose odluke povezane sa planiranjem porodice i sa tim da li će i koliko će se djece roditi, medijatori su mišljenja da je prisutna ravnopravnost među bračnim partnerima. Kvalitativna istraživanja ne mogu da pruže kompletnu sliku stvarnog stanja, koje, zbog patrijarhalnih normi, može biti znatno drugačije u praksi; ovi odgovori upućuju na prisustvo svijesti o ravnopravnosti kao društveno prihvatljivog modela funkcionisanja u bračnoj zajednici.

Pa sada ne primjećujem da porodice imaju po sedmoro-osmoro djece, nego manje. Evo, i ja sam sama, uz konsultaciju sa suprugom, odlučila da li da imamo dvoje djece. To je sasvim

dovoljno jer treba da se brinemo za njihovu egzistenciju, da ih obrazujemo i tako dalje. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Takođe je uočena percepcija upliva „više sile – Božje sile“ u planiranje porodice, tj. uticaj religijskih stavova.

Pa može da se odluči, nije to nikakav problem. Međutim, mogu žena i muž da odluče koliko će imati djece, ali ako je Bog odlučio tako, to će biti tako. (Medijator/ka, Podgorica)

Na osnovu razgovora sa fokus grupama konstatuje se sličan stav – da je ranije žena imala mali uticaj na rađanje djece, ali da se to sada promijenilo. Takođe, ispitanice su navele da se koriste kontraceptivna sredstva u cilju kontrole rađanja.

Prije je bilo tako, žena nije smjela da kaže nešto, no kol'ko je muž htio djece, toliko je rodila. Ali dobro, to je bilo prije. Sada se dogovaraju. (Fokus grupa, Nikšić)

Intervjuista: *Da li žena može da odluči koliko će da ima djece?*

Učesnica fokus grupe: *Može.*

Intervjuista: *Kako?*

Učesnica fokus grupe: *Stavlja spiralu.* (Fokus grupa Podgorica)

15. EKONOMSKA NEZAVISNOST

Ekonomska nezavisnost, tj. generalna ravnopravnost u pogledu zapošljavanja, još uvijek ne postoji. Navodi sagovornika ukazuju na to da su muškarci ti koji rade, tj. imaju neki oblik radnog angažmana kojim se obezbjeđuju novčana sredstva za domaćinstvo, tj. porodicu. Žene imaju tu mogućnost u maloj mjeri, a razlog za takvu situaciju može se pronaći u opštem stavu – da su običaji, kultura i mentalitet ti koji utiču da žene (ne) budu radno angažovane.

A to ti je tako, da žene ne rade. Nije samo kod nas, nego kod većinske populacije, da žene moraju biti kući, da nijesu glava kuće, da ne rade. Sigurno nije samo kod nas. Može biti da je to mentalitet, kultura, tradicija... (Medijator/ka, Podgorica)

Predrasude i nizak obrazovni status Romkinja i Egipćanki predstavljaju glavne prepreke prilikom zapošljavanja – navodi su sagovornica iz fokus grupa.

16. USLOVI ZA ZAPOSŁJAVANJE

Ženama je teško da se zaposle. Prema izvještavanju sagovornika, razlozi za to su predrasude i nedovoljan stepen povjerenja opšte populacije prema Romima i Egipćanima. Prisutan je stav da žena treba da bude kod kuće sa djecom. Uočeno je da su nizak nivo samoinicijative u potrazi za poslom, kao i veoma slabo obrazovanje žena – faktori odgovorni za to što žena ne može da obezbijedi sebi uslove za zaposlenje.

Ali tačno se vidi. Ja, evo, radim nekoliko godina i jako mi je teško bilo u početku jer su svi bili: 'Evo, Ciganka se zaposlila...' Međutim, kada su me upoznali, vidjeli su da nijesam tako kako su mislili i prihvatili su. (Fokus grupa Bijelo Polje)

Ja sam primijetila da nemaju dovoljno povjerenje u nas Rome. Još uvijek postoji neka vrsta predrasuda, ali nadam se da će se to... da će biti toga manje. I što bolje upoznaju romsku zajednicu, to će više vidjeti da nije baš tako kako su prije nekada mislili. (Fokus grupa Bijelo Polje)

Da, ali problem kod žena je obrazovanje. Ima žena koje bi radile, ali ne mogu da rade jer nemaju obrazovanje. (Fokus grupa Podgorica)

Zato što nemaju školu. Uvijek ti traže osnovnu školu da se negdje zaposliš. (Fokus grupa Bijelo Polje)

Potrebno je obogaćivati ponudu poslova koja ne obuhvata poslove sezonskog tipa i one koji se odnose na čišćenje prostorija i rad u kuhinji.

Što je više obuka, to je bolje. Razumijem da neke žene ne mogu da ostave petoro-šestoro djece da idu negdje na primorje da rade. Zavod za zapošljavanje više nudi sezonske poslove, na primorje, ali oni to neće, 'oće da rade u svom gradu. (Medijator/ka, Nikšić)

I dalje je prisutna izrazita diskriminacija, koja predstavlja prepreku i izazov u ostvarivanju prava i ličnih aspiracija.

Najviše je diskriminacija prisutna kada odeš da tražiš posao. Evo ja, kad odem da tražim posao (jer sam završila srednju školu), odem da pitam za posao u salon i oni mi kažu: 'Znate šta, javićemo Vam.' Možda zbog marame, možda zbog imena i prezimena, diskriminacija baš postoji. (Fokus grupa Podgorica)

Na pitanja koja se odnose na plaćanje ispitanice iz fokus grupa odgovaraju da postoje dvije vrste – uplata na račun u banci i plaćanje „na ruke“: *Pa više preko računa, a ima onih koji rade privatno, pa im to onda bude plaćeno kešom. (Fokus grupa, Nikšić)*

Medijatori izvještavaju da se uplate za njihov radni angažman vrše isključivo putem računa.

17. PRISTUP SISTEMU PODRŠKE ZA ZAPOŠLJAVANJE I NJEGOVA DOSTUPNOST

Sagovornici ističu da je, kako bi se ženama pružila podrška na adekvatan način, neophodno razvijati i unapređivati modele podrške zasnovane na praktičnim obukama. Međutim, nije dovoljno organizovati i realizovati obuke nakon kojih se neće uspostaviti njihova održivost. Neophodno je da nakon završetka obuka žene budu stvarno radno angažovane i da taj angažman što duže traje.

Sagovornici izvještavaju da bi se za podršku obratili nevladinom sektoru ili pak da nijesu sasvim sigurni kome se još mogu i na koji način obratiti za

podršku u potrazi za poslom. Uz ovo navode da se nude sezonski poslovi na primorju, izvan mjesta prebivališta.

Više nude na primorju da se radi, kao što je sad bilo za Ulcinj, sobarica ili nešto, više traže tako po primorju. (Fokus grupa, Nikšić)

Ima i u nevladinom sektoru da se ponudi, ali to traje nekoliko mjeseci. Dobijaju se određeni poslovi i obuke dok traje projekat. (Fokus grupa Bijelo Polje)

Možda sa ovim djevojkama, uzrasta 15, 16, 17 godina, organizovati radionice da vide koliko je bitno obrazovanje. Ne samo da se uzme diploma i da se sjedi kući, nego da shvate koliko je obrazovanje za ubuduće potrebno, za zapošljavanje i drugo. (Medijator/ka, Nikšić)

18. PERCEPCIJA BRAČNE ZAJEDNICE / BRAKA

Percepcije bračne zajednice su različite, moguće je da su u vezi sa sredinom, porijeklom, odnosom prema običajima, ali i obrazovanjem.

Meni je brak social construct. (Fokus grupa, Bijelo Polje)

Nijesu svi imali priliku da sa svojim roditeljima ili članovima porodice razgovaraju o stupanju u brak i očekivanjima od bračne zajednice i porodičnog života.

Ne priča se o tome. Roditelji su rekli – nemoj da se udaš rano. (Fokus grupa, Nikšić)

19. PERCEPCIJA ODNOSA IZMEĐU POLOVA U PORODICI

Većina ispitanica navodi da žive u mnogočlanim porodicama (broje i do 10 članova). Briga o higijeni, ishrani i čuvanju male djece obaveza je koju preuzima žena, često snaha.

Nakon stupanja u brak mogućnosti za nastavak školovanja dodatno su limitirane. Ovaj nalaz je važan jer se u brak često stupa prije ili ubrzo nakon sticanja punoljetstva. Takođe, ulazak u brak za žene znači preuzimanje brige o domaćinstvu, što je često prepreka za nalaženje posla.

To je bila katastrofa, (svi) u jednu baraku. I svak ti naređuje: daj mi ovo, daj mi ono... Ali ja sam sve slušala, nikad nijednom djetetu nijesam rekla 'ustani, sjedi tamo' ili da mi on nešto traži pa da ja kažem – ne mogu da ti dam! Ja sam sve slušala. Ja sam se udala mlada, voljela sam ga, kako sam i njega, tako i njih. (Fokus grupa, Nikšić)

Primjećuje se i određena promjena u odnosu na prethodni period. *Da, to je onda to. Vodi brigu o djeci, svekrvi, kući, spremaj... Ali dobro, ja smatram da će ovo vremenom da se promijeni. Jer, na primjer... ima onih koji hoće da rade. Znam sad jednu porodicu, oni su mladi i sad su dobili dijete... kad napuni dijete godinu... počće da rade. (Medijator/ka, Nikšić)*

Muško dijete se, kao i kod većinske zajednice, doživljava donekle značajnijim od ženskog. *Ma... svi smo ono, muško dijete i to. Meni je skroz svejedno, samo da je zdravo. (Medijator/ka, Nikšić)*

Muškarci su u braku najčešće stariji od žena i nosioci su imovinskih prava. U porodici su muška djeca nekad privilegovanija od ženske. Prije braka se djevojčicama nameću zabrane koje dječaci nemaju: *Problem je kod roditelja jer oni veću podršku daju muškom djetetu nego ženskom. Drže ih kao malo vode na dlanu, a djevojke – morate da budete kući i da čistite i da idete u školu, a kad se vratite kući, da sjedite kući, nema drugarica, nema toga.* (Fokus grupa, Podgorica)

Ispitanice iz Podgorice navele su kako ne mogu da idu van naselja, kako ne posjećuju lokale, nije im dozvoljeno da idu u pozorište, a u bioskop mogu samo uz pratnju drugih članova porodice. *Sramota je da te vidi neko tamo u kafić kako piješ kafu.* (Fokus grupa, Podgorica)

Izražena uloga patrijarhata može se uočiti u izjavi jedne učesnice fokus grupe u Bijelom Polju, koja kaže da su danas „neke žene gazde kuće“, jasno aludirajući na to što je uobičajeno da muškarac upravlja svim članovima porodice, odnosno da je on gazda.

20. STUPANJE U BRAK – UZRAST

Nalazi istraživanja nijesu se dovoljno podudarili sa zvaničnom statistikom koja pokazuje da dječji brakovi *de facto* postoje. Upućuju na to da je željeno stanje iz perspektive učesnika/ica istraživanja ono koje i preslikavaju na stvarno, ali i da je veoma teško utvrditi postojanje dječjih brakova. Medijatori u dubinskim intervjuima navode da se u opštinama u kojima je vršeno istraživanje starosna granica stupanja u brak pomjerila i da su danas rijetki brakovi u kojima je djevojka mlađa od 18 godina. Mladoženja je obično godinu ili dvije stariji od svoje buduće supruge. Učesnice fokus grupe u Podgorici navele su da je razlika do 5 godina, da roditelji često ne daju saglasnost za stupanje u brak ako je razlika veća. Kao najčešće godine za stupanje u brak medijatori navode 18 do 20 godina za žene i koju godinu više za muškarce. Često se navode primjeri djevojaka uzrasta od 20 do 25 godina, koje još uvijek nijesu udate ili ne žele da se udaju. *Zato što postoji zakon i neka prava, djevojke se udaju od 18, 19, 20 godina. Imam i sestru koja se udala od 25, jednu od 23 koja još nije, tako da se sve to mijenja.* (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Najmlađe djevojke koje medijatori poznaju a koje su se skorije udale imale su 16 ili 17 godina prilikom stupanja u brak. Navode da se ranije, „prije dvadeset godina“, dešavalo da u brak ulaze djevojčice od 12 do 15 godina, dakle, ispod zakonskog limita za formiranje bračne zajednice (16 godina, uz dozvolu roditelja/staratelja), ali da to više nije slučaj. *Prije nekoliko godina bio je slučaj da se udala djevojka od 16 godina. Prije, recimo, 20 godina imali smo slučajeva – i sa 13 godina.* (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Medijatori ističu postojanje svijesti o zakonskim ograničenjima za stupanje u brak, pa navode i konkretne primjere kada su roditelji spriječili stupanje maloljetne djece u brak: *Jedna je htjela djevojka da se uda od 16, ali nijesu roditelji saglasni jer ima vezu, pa prema zakonu ipak treba da sačeka 18.* (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Učesnice fokus grupa ističu pak da se situacija mijenja, ali navode i primjere za niže uzraste. U Nikšiću su navele da je uobičajen uzrast za stupanje u bračnu zajednicu 16 ili 17 godina, te da je najmlađa djevojka koju poznaju a koja se skorije udala, imala 15. *Od 15 pa nadalje. Moja svekrva od 13.* (Fokus grupa, Nikšić)

U Podgorici, u kojoj je bilo više mladih učesnica nego u drugim opštinama u kojima je realizovano istraživanje, učesnice su navodile i slučajeve u kojima je djevojčica u brak stupila sa nevjerovatnih 8 godina. Konkretno, na pitanje sa koliko se najmlađa djevojčica udala – odgovorile su sa: *13; 11 čak; 10 godina; 8 godina.* (Fokus grupa, Podgorica)

21. STUPANJE U BRAK – RAZLOZI

Mladi u brak stupaju najčešće jer se zaljube, zavole i – nakon romantične veze. *Pa ide vezica neka, nešto, upoznavanje i to, pa onda kad shvate da jedno bez drugog ne mogu, to ti je to.* (Medijator/ka, Podgorica)

Nekad su prva, adolescentska zaljublivanja intenzivna i tada djeca često pozele da stupe u bračnu zajednicu.

Prvi put sam se zaljubila i udala sam se. Nijesam čekala da se drugi put zaljubim. (Fokus grupa, Nikšić)

Ispitanice iz fokus grupa navode da je prvo zaljublivanje jedan od čestih razloga za rani brak, ali da je onda uloga roditelja jako važna.

Moj sin ima 16 godina, njegova djevojka 14. Saznali su njeni roditelji da se zabavljaju i došli su njeni roditelji kod nas da se upoznamo, da vide kako dalje, pa moraju svi da čekaju da (ona) puni 18. (Fokus grupa, Nikšić)

Odnos sa roditeljima i otvorenost razlikuju se u različitim sredinama, ali i od porodice do porodice.

Ja sa svojom majkom sve pričam. Taj mi se sviđa, taj, i to je to, uvijek mogu s njom da pričam. (Fokus grupa, Podgorica)

Neke mlađe djevojke navode da je značajna i podrška vršnjačke grupe u prevenciji ranih brakova i objašnjavaju kako je važno sa drugaricom razgovarati o zaljublivanju jer ona može da ti kaže da malo usporiš i „udahneš vazduh“. (Fokus grupa, Podgorica).

Uloga majke je ključna i kod maloljetničke trudnoće, koja nekad može biti povod za rani brak.

Ugovoreni brakova ima, ali sve manje, dok su se neki elementi predašnjih običaja, kao i u drugim kulturama, zadržali.

Evo moja ćerka: ne znam kol'ko ljudi dolazi da je prosi, ali nema šanse da će ona da se udaje, kaže nema šanse, neće da se udaje i to je to. Niko te neće na silu stavljati da se udaš, prije je bilo tako, da se ne vidiš s njim, vidiš ga taj dan kad treba da se vjeriš, nije bilo ovo u salu i svadbe i to, prije je bilo kući, ne vidiš momka i ne znaš ko ti je muž. (Fokus grupa, Nikšić)

Nije lako definisati sâm ugovoreni brak jer neka vrsta dogovora između roditelja budućih supružnika može postojati i kada su mladenci ti koji su donijeli odluku da žele da stupe u bračnu zajednicu. *Ugovara (brak) porodica, mada se sad u zadnje vrijeme dogovaraju dvoje mladih ljudi. I onda oni sami to završe.* (Medijator/ka, Podgorica)

Kod nas Roma bude ugovoren brak. Roditelji se dogovore, cura vidi momka. (Fokus grupa, Podgorica)

Ocjena ekspertkinje Fane Delije jeste da se u proces ugovaranja braka, pored roditelja, uglavnom oca, uključuju uža i šira rodbina (stričevi, ujaci, braća i slično). Kada „cura vidi momka“ jeste momenat u kojem se djevojčica formalno pita: „Da li ti se on sviđa?“ Postoje brakovi sklopljeni uz autonomnu odluku dvoje ljudi, ali su to najčešće punoljetna lica, dok se brakovi se najčešće zasnivaju prije punoljetstva.

Slušaj, nije sve da oni ugovaraju brak. Oni sami odlučuju, nije sve samo tako. Ne znam kako da ti objasnim. (Medijator/ka, Nikšić)

Npr. ja sam sad u dugoj vezi i ja volim tog muškarca i ja neću da pobjegnem s njim i reći ću 'dođi, kucaj kod mog oca', to je kod nas (običaj), 'dođi, kucaj na vrata ocu'. 'Oću tvoju ćerku za ženu, boriću se za nju, čuvaću je i našu djecu.' I moj otac će reći 'moram da razmislim i da pitam ćerku 'oće li. I oni idu i mene otac pita 'hoćeš li ili ne'. Ti odgovoriš, ako kažeš da, kažu onda nek se vide, nek se upoznaju malo, pa poslije vidimo dalje. Ako kaže da, vjere se, vjenčaju. (Fokus grupa, Podgorica)

Ukoliko dogovor između porodica ne postoji, mlada u nekim slučajevima „pobjegne“ od primarne porodice da bi se udala, što je i dalje prisutna praksa. Jedna učesnica fokus grupe u Nikšiću navela je da je u bračnu zajednicu prije više od deset godina ušla kao maloljetna, nakon što je „pobjegla kod muža“.

22. UGOVORENI I RANI BRAKOVI

Na osnovu dobijenih izjava nameće se zaključak da ugovoreni brakovi i dalje postoje. Prisutna je svijest o zakonskoj zabrani stupanja u rane brakove, ali i sistemu reagovanja koji uspostavljen na nivou zajednice u slučaju da do takvih situacija dođe.

Ja sam strogo protiv toga, a vjerovatno da ima. Ovdje u Bijelom Polju, ako se desi takav slučaj, postoji zakon i odmah se to prijavi policiji. (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Svi ispitanici/ice su se odredili negativno prema ovoj pojavi.

Ugovoreni brakovi se vezuju za običaj koji posljednjih godina mijenja.
To je u običaju još ostalo, ali kod mene nije tako bilo. (Fokus grupa, Nikšić)

Različiti su stavovi o motivima roditelja i budućih supružnika da stupe u ugovoreni brak. Jedan segment je povezan sa željom roditelja da se djetetu obezbijedi što kvalitetniji život,

u skladu sa naučenim obrascem ponašanja. *Idi, dobar je momak, iz dobre porodice...* (Fokus grupa, Podgorica)

Neko je mislio da je to bolje, upoznali su se, znali su se očevi i onda im je bilo lakše, znaju kakvi su, kako ide posao, kakvi su ljudi, a sad je drugačije. (Fokus grupa, Nikšić)

Ipak, ispitanici ističu da, ukoliko je brak sklopljen protiv volje supružnika, takva situacija smanjuje kvalitet života i budućim supružnicima i njihovim roditeljima. *Pa mislim da roditelji nemaju korist. Ako se ćerka muči i pati, mislim da nijedan roditelj ne bi rekao ovo je super, nego suprotno.* (Medijator/ka, Bijelo Polje)

...da ne kaže kad se sutra uda – majko, ti si me udala, ja patim, ja ovo, ono, da me kune. (Fokus grupa, Nikšić)

Takođe, nije ujednačen stav ni oko značaja davanja novca primarnoj porodici djevojke koja stupa u brak, a nijesu isti ni običaji povezani sa ovom praksom. *Ima i slučajeva da ne uzimaju.* (Fokus grupa, Podgorica)

Traže po 8 hiljada novca. Ja sam čula i do 20 hiljada. (Medijator/ka, Nikšić)

Tako se npr. navodi da je davanje novca roditeljima mlade običaj posebno izražen u nekim sredinama i kada je mladoženja iz inostranstva. Iznosi koji se daju variraju od nekoliko stotina do nekoliko desetina hiljada eura. Ispitanici navode različite razloge zbog kojih se novac daje: podrška porodici mlade da se pripremi za svadbeno veselje (u nekim zajednicama; i tada se iznos kreće do nekoliko stotina eura), zalog porodici mlade u slučaju da mlada napusti bračnu zajednicu „bez svoje krivice“, podrška poboljšanju standarda mladine porodice (iznosi od nekoliko desetina hiljada eura).

Jedna učesnica fokus grupe u Bijelom Polju navela je kako je prisustvovala vjenčanju para „iz većinske zajednice“ i primijetila da je običaj sličan, odnosno da tradicionalno vjenčanje ima elemente „kupovine mlade“, da svatovi mladoj kucaju na vrata i daju novac dok ona ne izađe. *Isto se pare i tu uzimaju, jel' tako?*

Oprečni su stavovi o povezanosti ovog običaja sa vjerom. Mogu ukazati i na načine na koje se u nekim sredinama običaji opravdavaju.

Po našoj Svetoj knjizi, taj novac koji se uzima, to nije novac da se pravi veselje ili nešto, nego da se ostavi u banku. Ako slučajno dođe do razvoda braka i to, da ako ostane ona trudna, da se s tim parama to dijete podigne. (Medijator/ka, Nikšić)

Nema veze sa vjerom nikakve, vjera to ne nalaže, ali ako neko misli da tako treba i eto. (Medijator/ka, Podgorica)

Zavisi kako neko prihvata vjeru. Naša npr. ne prihvata da otac uzima pare za svoju ćerku. To nije dozvoljeno, a sad zavisi kako neko shvati. (Fokus grupa, Podgorica)

Novac se daje ocu mlade. *Otac je gajio to dijete do 15-16 godina, pa da nadoknadi taj novac, ja sam tako čula.* (Fokus grupa, Podgorica)

U zavisnosti od porodice i običaja koji variraju u romskim zajednicama, novac se koristi za različite svrhe.

Zabilježena je i tvrdnja da postoji razlika u običajima romske i egipćanske zajednice u Crnoj Gori.

Kod Egipćana toga nema. (Medijator/ka, Nikšić)

Ukoliko je riječ o većem iznosu, on se koristi za podizanje standarda primarne porodice mlade. Na primjer, za renoviranje kuće ili kupovinu automobila. Bez obzira na iznos, ova se praksa ne doživljava degradirajuće – *to uopšte nije prodaja. Nije to prodaja, nego je to tako.* (Fokus grupa, Podgorica)

Ukoliko dođe do prekida bračne zajednice, bila ona formalno sklopljena ili ne, novac može i da se zahtijeva nazad. *Mora. Nekad i duplo.* (Medijator/ka, Nikšić)

Novac se ne vraća ukoliko je žena doživjela neadekvatan tretman u porodici. Od nje se očekuje da „sluša, poštuje muža“, pa „opravdano“ napušta porodicu onda kada je izložena nasilju muža ili njegove primarne porodice ili kada je funkcionalnost porodice smanjena (npr. usljed suprugovih problema prouzrokovanih bolestima zavisnosti). Ako se žena percipira kao žrtva, ona može „da se vrati“ svojoj primarnoj porodici, ali ako nije, a porodica mora da vrati novac, ženi može izostati i podrška primarne porodice. *Neke (porodice) to prihvataju, neke ne.* (Medijator/ka, Nikšić)

Veći iznosi mogu predstavljati i prepreke za raskid bračne zajednice. *Onda ona ne može tako lako ni da izađe. To su onda još veći problemi zbog toga što se to toliko plaća.* (Medijator/ka, Nikšić)

Kad brak nije ugovoren, mladoženja i mlada upoznaju roditelje. *Dovedu kući, povežu porodicu i moraju da se pomire s tim da moraju da ih ostave tako, mada ima i ovih što i dalje dogovaraju.* (Medijator/ka, Podgorica)

Kad ugovaraju brak, *ide se kući, traži se mlada, tako su svi saglasni da je udaju, ako nijesu, onda će joj nešto naći.* (Medijator/ka, Podgorica) Prilikom ugovaranja posebna pažnja se poklanja porodici mlade – zdravlju njenih članova ili drugim aspektima koje njena primarna porodica prioritizuje.

23. BRAKOVI SA MLADOŽENJAMA IZ INOSTRANSTVA

Kod braka dogovorenog sa osobom iz inostranstva prethodno postoji komunikacija putem telefona i društvenih mreža, nekad i uživo. *Tako se ponekad udaju rano. Dođe neki frajer i onda se udaju, iako si mlada.* (Fokus grupa, Podgorica)

U ovim slučajevima može postojati posrednik za sklapanje braka. *Iz Italije, neki od nas... od rodbine tako, ima ovoga, ima onoga, očeš da se upoznaš, da se udaš, tako nešto.* (Fokus grupa, Podgorica)

Neki ispitanici izražavaju bojazan da se mladoj ne prikazuje uvijek prava slika života van Crne Gore.

Bude, ali uvijek bude da ona njega upozna prije nego što ode kod njega. Slika, što je vizuelno, nije onako kao što su prikazali za nas. (Medijator/ka, Podgorica)

Mladoženje obično dolaze iz Italije ili iz Njemačke. Neke ispitanice su navele da se povezivanje uspostavlja preko rodbine koja živi u inostranstvu.

Ove izjave ukazuju na veliku vjerovatnoću da se sklapaju ugovoreni dječji brakovi sa osobama (najčešće mladoženjama) koje žive van Crne Gore, što mora izazvati zabrinutost jer, nakon što djeca napuste Crnu Goru, mogućnosti da im se ukaže prijeko potrebna pomoć značajno se smanjuju¹⁸.

24. IMOVINSKA RAVNOPRAVNOST SUPRUŽNIKA / BRAČNIH PARTNERA

Sva imovina obično se vodi na muškarca – oca ili muža. Smatraju da je to neupitno. Izuzeci postoje ako postoji i neki eksterni faktor. Kad je riječ o podjeli imovine nakon razvoda, postavlja se pitanje: da li postoji svijest o tome da žena ima pravo na podjelu imovine u slučaju razvoda, posebno ako brak nije bio zvanično, formalno sklopljen? Ispitanici navode da sâm postupak razvoda nije zahtjevan, da žena može da se razvede, što obično podrazumijeva napuštanje porodične zajednice.

U slučaju razvoda djeca često ostaju kod oca:

Pa najčešće kod oca. (Fokus grupa, Nikšić)

Zavisí, kako ko živi. Ako otac ima kuću, ako ima sve uslove... (Fokus grupa, Nikšić)

Ima i kod majke, ali i kod oca. (Fokus grupa, Nikšić)

Neke učesnice istraživanja smatraju i da razvod treba izbjegavati jer je „brak svet“.

Romska zajednica je heterogena i na to nam neki ispitanici skreću pažnju. Romi u Crnoj Gori imaju različita iskustva, žive u različitim uslovima i predstavljaju zajednice sa različitim supkulturama (koje, u pogledu porodice i braka, donose i različite običaje).

Moram i ovo da naglasim, pošto ima različitih kultura i kod Roma i dijalekata i to... ne znači da su svi Romi isti... Svako nosi svoju kulturu. (Medijator/ka, Nikšić)

25. SISTEMI PODRŠKE U BORBI PROTIV UGOVORENIH I RANIH BRAKOVA

Postoji svijest o tome da je moguće reagovati posredstvom institucijā sistema, u skladu sa zakonom.

Ipak, u Podgorici su učesnice fokus grupe izrazile sumnju u djelotvornost akcija institucija sistema i navele su primjer djevojčice od 10 godina, koja je nakon reagovanja policije vraćena svojim roditeljima/starateljima, ali se ubrzo nakon toga ponovo preselila „kod momka“. *Djevojku onda on (otac) vrati kod tog momka i ne bude ništa.* (Fokus grupa, Podgorica)

¹⁸ Komentar izvršne direktorice CRINK-a Fane Delije.

Neki učesnici su upoznati i sa podrškom koju pružaju nevladine organizacije: *Sviđa im se to što imaju kao... kao što Fana vodi, da se ne udaju od 14 godina nego da idu u školu, žive svoj život, u tom smislu... da završe, napreduju.* (Fokus grupa, Nikšić)

Jedan dio ispitanika ističe da je potrebno da program edukacije protiv ugovorenih i ranih brakova bude prilagođen dječjem odnosno ranoadolescentskom uzrastu.

Možda da organizujete neke radionice s djevojkama 12-13 godina, da one pričaju sa nekim o tome, a ne npr. da pričaju nešto što nije za njihov uzrast.

Pa da pričaju o tome kako ne treba da se udaje rano, a treba da bude kući i slušaju porodicu a ne sad čim se zaljubi da bude, e ja idem za ovoga i to je to. (Fokus grupa, Nikšić)

Ističu i da rane i ugovorene brakove ne možemo posmatrati odvojeno od ostalih aspekata koji utiču na životni standard: *Školu, posao, bolji život.* (Fokus grupa, Nikšić)

Učesnice fokus grupe u Podgorici informisane su da postoje različite edukacije, koje za cilj imaju suzbijanje pojave ranih i ugovorenih brakova i navode da su njihovi očevi uzeli učešće u nekima od njih.

26. MOTIVACIJA ZA PREVENTIVNO DJELOVANJE U REDUKCIJI RANIH I UGOVORENIH BRAKOVA

Svijest o kvalitetu života (koji je povezan sa zadovoljenjem emocionalnih i psiholoških potreba) prisutna je kod ispitanika. Te potrebe povezuju se sa brakom iz ljubavi, dok se ugovoreni brak povezuje sa patnjom. S druge strane, odsustvo patnje jedan je od motiva za mijenjanje načina života.

To je ono što sam rekao prije, mi roboti nijesmo, imamo emocije i osjećanja i sve. Niko ne voli da pati na ovom svijetu, no da živi normalno. Što bismo patili kad možemo da budemo normalni? (Medijator/ka, Podgorica)

Prethodni nalazi ukazuju na to da operacije suzbijanja ranih i prisilnih brakova treba da obuhvataju samu zajednicu i da budu usmjerene na roditelje/staratelje oba pola, kao i vršnjačke grupe u periodu rane adolescencije.

Kod nekih ispitanica primijećena je određena kritika kaznene politike i nekada nejasnih razloga zbog kojih se sprovode akcije suzbijanja ranih i prisilnih brakova, posebno ako se muškom članu primarne i/ili nove porodice određuje zatvorska kazna i posebno ako u tim slučajevima porodica ostaje bez (dijela) izvora prihoda.

27. UČESTALOST NASILJA NAD ŽENAMA/DJEVOJKAMA

Nasilje nad ženama postoji, a patrijarhat, nedovoljna otpornost zajednice, nedostatak adekvatnog obrazovanja, nedovoljna podrška, čine poziciju Romkinja i Egipćanki sa iskustvom nasilja u porodici veoma teškom.

Nasilja sada ima manje nego ranije, kažu neki ispitanici, dok ima i onih koji kažu da je nasilje u porodici česta pojava.

Oni koji smatraju da je došlo do smanjenja učestalosti nasilja navode da je razlog tome to što danas žene više znaju o svojim pravima, kao i da ima slučajeve u kojima je žena prijavila svog supruga za nasilje u porodici (iako to nije uobičajeno).

Znatan broj ispitanika nije znao za slučaj u kojem je žena prijavila nasilje. Poznati slučaj sa pozitivnim ishodom može djelovati ohrabrujuće na druge žrtve da prijave nasilje... *Sad svi znaju svoja prava, bore se i oni to prijave. Čula sam za neki slučaj da je žena prijavila.* (Medijator/ka, Bijelo Polje)

Osim supružnikā, nasilje nad ženama mogu vršiti očevi i braća. U jednom slučaju je navedena svekrva. Navedeni su i slučajevi nasilja nad djecom od strane roditelja kao problem koji je prisutan a nije tretiran. Pomenuti su vršnjačko i fizičko nasilje, kao i psihološko maltretiranje (muške) osobe sa izazovima povezanim sa mentalnim zdravljem, koje su vršile komšije iz naselja.

Neke učesnice fokus grupa prepoznaju različite forme nasilja: fizičko i psihološko.

Neki ispitanici smatraju da je žena krivac za nasilje koje se nad njom vrši, jer ga inicira: *Nekad muž krene, bude inicijator, nekad žena.* U svakoj fokus grupi neko je naveo primjer u kojem je žena ta koja je ili nasilna ili zanemaruje djecu.

Ljubomora muža ili žene navodi se kao jedan od razloga za svađu koja može rezultirati nasiljem nad ženom.

Svi prepoznaju nasilje u porodici kao neprihvatljivo ponašanje.

Mlađe ispitanice definišu psihološko nasilje, koje se ogleda u odnosu djece sa roditeljima i koje je posljedica krutih zabrana u doba adolescencije (takve zabrane se u pomenutim slučajevima nameću kao prevencija stupanja u emotivne veze i rane brakove, što ispitanice smatraju kontraproaktivnim).

Ima dosta i psihičkog nasilja. Ono, djevojka ide u školu – ti imaš momka, ti ovo, ti ono, to je bukvalno psihičko nasilje i ti se onda zatvoriš u sebe i jedina opcija je da se udaš i da se makneš od roditelja.

Ili, na primer, ne smiješ da imaš Instagram, ti ćeš odma' momka da nađeš i onda nećeš da nastaviš školu i tako... (Fokus grupa, Podgorica)

Učesnice fokus grupe u Podgorici govore su i o nemogućnosti da djeca prijave svoje roditelje za nasilje koje trpe zbog osjećaja srama i straha od posljedica. Smatraju da bi intervencija nadležnih službi u cilju zaštite djece od nasilnih roditelja mogla preventivno da djeluje i na neposredno okruženje te porodice.

Nije da ne valja nego ti da prijaviš majku i oca – ti nikad u tu kuću više ne bi mogao da se vratiš. Jedino bi mogao u dom. Kod nas je to sramota.

Učesnica fokus grupe iz Bijelog Polja navela je da je činjenica da danas žena zna svoja zakonom zagarantovana prava – učinila da se promijene odnosi u porodici i da žena bude zaštićena od nasilja, ali da je i njoj omogućila da vrši neku vrstu nasilja ili da zloupotrebljava poziciju. Ovo je, naravno, čest narativ u Crnoj Gori. *A žena (je) ćutala. Da je bije i tuče. Sad ne, bogami, nego on njoj da donese da jede i pije.*

28. ŽENA NAKON PRETRPLJENOG NASILJA

Prijavljivanje nasilja povezano je sa strahom od gubitka kontakta sa djecom, ali i sa strahom od ekonomskih posljedica. *Žena treba da skupi dosta hrabrosti da bi prijavila supruga.*

Prisutan je i strah za sopstvenu bezbjednost: *I strah. Kad izađe iz zatvora šta će uraditi poslije.*

Jedna ispitanica je navela primjer u kojem je snaha prijavila nasilje svekra nad svekrvom, koje je rezultiralo zatvorskom kaznom za nasilnika. Naveden je, zatim, i primjer u kojem je dijete pozvalo člana porodice da ga informiše o nasilju oca nad majkom, nakon čega je uslijedila intervencija policije. Treći primjer je postupak žene koja je, nakon pretrpljenog nasilja koje je nad njom vršio suprug, otišla kod svojih roditelja, a njemu rekla da joj je potrebno nekoliko dana „da se smiri“. Nakon nekoliko dana je prijavila supruga, koji je kažnjen zatvorskom kaznom.

Eto, ima i tako nekih slučajeva da supruga ode i neće da trpi nasilje. Imma i neko ko neće da prijavi, kao ono – pusti, biće dobro, pomirićemo se.

Ili – imam djecu, nemam gdje da idem, roditelji me neće primiti.

29. INFORMISANOST O PODRŠCI U SLUČAJU NASILJA NAD ŽENAMA

Informacije nemaju sve žene – nijesu im dostupne informacije na albanskom ili romskom jeziku. Jedino je u Nikšiću navedeno da postoje brošure na romskom jeziku. Najčešće se kao izvor informacija o načinu prijavljivanja rodno zasnovanog nasilja navode radionice.

30. DOSTUPNOST SERVISA PODRŠKE PROTIV NASILJA NAD ŽENAMA

Podrška može da se dobije od policije, centra za socijalni rad, ženskih organizacija, u prvom redu SOS telefona i Sigurne ženske kuće. U Nikšiću je posebno izraženo prisustvo Centra za romske inicijative – CRI.

Uloga policije nije jasna i iz nekih odgovora zaključuje se da policija „proba da smiri situaciju, da pomiri“ supružnike umjesto da dalje procesuiraju slučaj nasilja ili, kako neke ispitanice navode, ne uradi ništa.

Kad je tukao ženu, ako ga mrzi mnogo, ona ode u miliciju, oni došli, vidjeli, što ste se pobili – i otišli. Eto to. (Fokus grupa, Bijelo Polje)

U Nikšiću se ističe dobra saradnja policije i CRI, ilustrovana time što policija, kako bi se posavjetovala, u slučaju prijavljivanja nasilja u porodici kontaktira sa CRI.

Žene je potrebno dalje ohrabriti, međusobno uvezati i osnažiti kako bi prijavljivale nasilje. Potrebno im je osigurati i bezbjednost nakon prijavljenog nasilja. Potrebno je graditi solidarnost među ženama i razbijati predrasude koje govore da osnažena žena nije dovoljno posvećena porodici ili da je ona ta koja provocira nasilje. Potrebni su i servisi za počinioce kako bi se preveniralo ponavljanje nasilja u budućnosti.

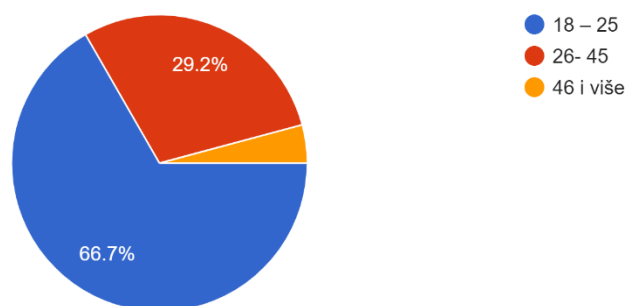
Rezultati kvantitativnog istraživanja

Istraživanje među romskim i egipćanskim medijatorima/kama je sprovedeno telefonskim putem u periodu 1. do 10. juna 2022. godine.

DEMOGRAFIJA

U istraživanju je učestvovalo 24 medijatora/ke. Medijatori/ke nijesu nužno i pripadnici/e romske ili egipćanske zajednice. Ukupno gledalo, ispitanici/e su dominantno mladi/e, njih 66,7% je u uzrasnoj kategoriji od 18 do 25 godina.

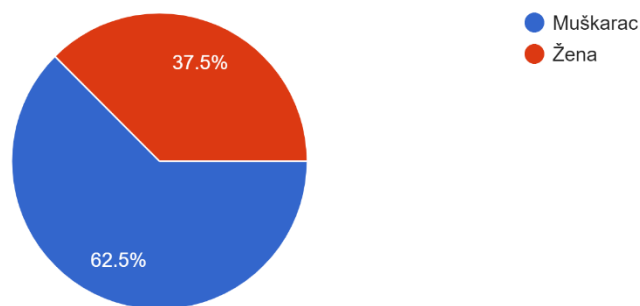
Uzrast:

Grafik 1. Godine ispitanika/ice

Više je muškaraca (62,5%) nego žena (37,5%) uzelo učešće u istraživanju.

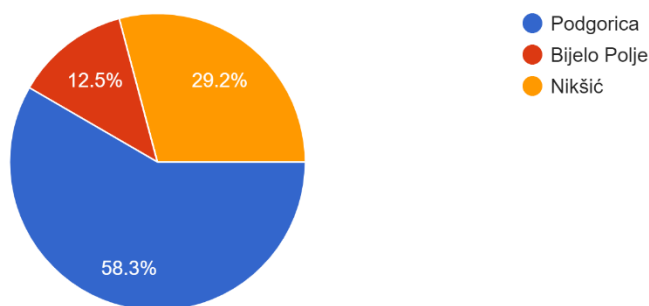
Pol:

Grafik 2. Pol ispitanika/ice

Više od polovine ispitanih je iz Podgorice, koja ima i najveću potrebu za medijatorima/kama, pa je 58,3% osoba iz uzorka iz Podgorice, 29,2% iz Nikšića, a 12,5% iz Bijelog Polja.

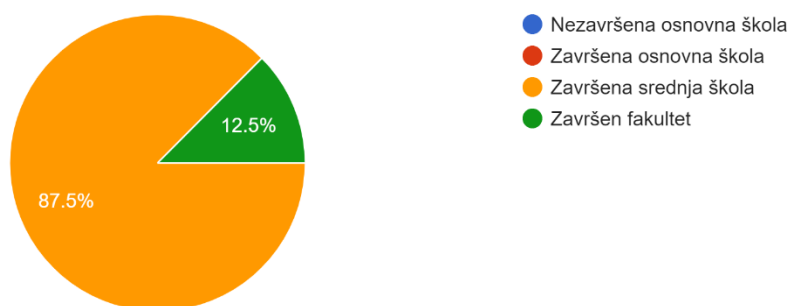
Opština:

Grafik 3. Opština iz koje je ispitanik/ica

Da bi osoba mogla da obavlja poslove medijatora/ke, najmanje mora imati završenu srednju školu. Sve anketirane osobe su u radnom odnosu i imaju završenu srednju školu, dok 12,5% ispitanih ima završen i fakultet.

Obrazovanje:

Grafik 4. Obrazovanje ispitanika/ica

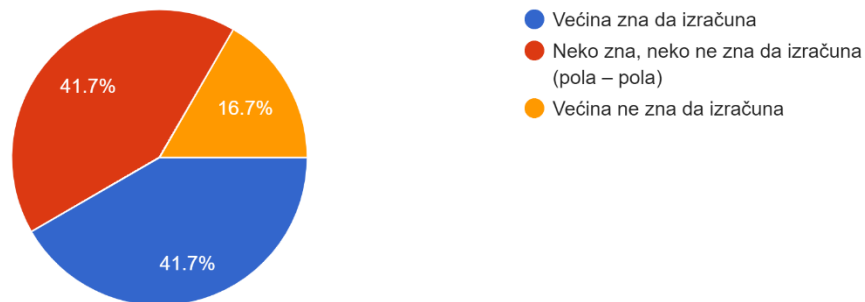
Kada se uzrast medijator/ki uzme u obzir ne čudi podatak da većina njih (71%) nije u braku ili u vanbračnoj zajednici, te da većina nema djecu. Većina ispitanih živi u domaćinstvima koje broje do 5 članova, dok 25% živi u domaćinstvima sa 6 ili više članova.

OBRAZOVANJE

Na veći dio postavljenih pitanja nismo dobili uniforman odgovor, ni kada posmatramo ukupan uzorak, niti kada razmatramo setove podataka na nivou opština.

Možemo zaključiti da značajan broj pripadnika Roma/kinja i Egipćana/ki ne posjeduje osnovne računске vještine. što može biti prepreka u obavljanju svakodnevnih praktičnih zadataka, kao što je odlazak u trgovinu ili raspolaganje kućnim budžetom.

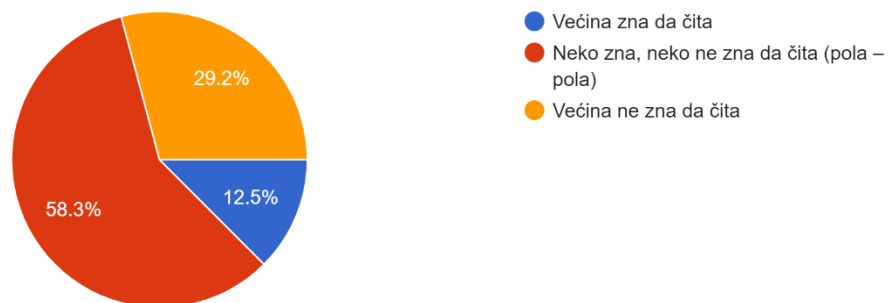
Koliko pripadnika romske i egipćanske populacije u Vašoj opštini zna da računa, npr, kada su u prodavnici može, po potrebi da izračuna koliko treba novca da dâ na kasi?

Grafik 5. Koliko pripadnika romske i egipćanske populacije u Vašoj opštini zna da računa, npr, kada su u prodavnici može ako je potrebno da izračuna koliko treba novca da dâ na kasi?

Iako se moderni telefoni koriste u svim zajednicama, Romi/kinje i Egipćani/ke i dalje imaju problem sa nedostatkom elementarne pismenosti, odnosno mogućnosti da zaista koriste moderne tehnologije. Tek je 12,5% medijatora/ki odgovorilo da većina pripadnika Roma/kinja i Egipćana/ki može da razmjenjuje pisane poruke, odnosno da funkcionalno čita i piše.

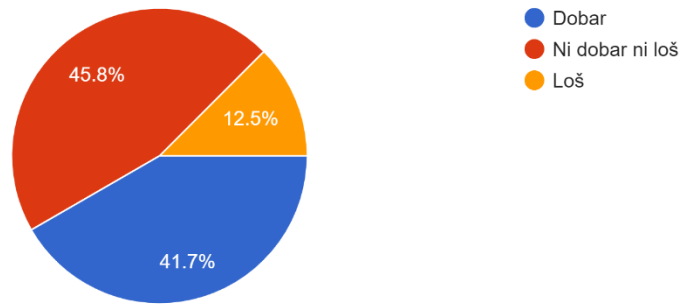
Koliko pripadnika romske i egipćanske populacije u Vašoj opštini zna da čita (npr. kada dobije poruku preko Whatsapp, Vibera, Facebooka) odnosno može da razumije šta piše i zna kako da odgovori?

Grafik 6. Koliko pripadnika romske i egipćanske populacije u Vašoj opštini zna da čita (npr. kada dobije poruku npr. preko Whatsapp, Vibera, Facebooka) odnosno može da razumije šta piše i zna kako da odgovori?

Kvalitet predškolskog obrazovanja koje se nudi djeci iz romske i egipćanske zajednice smatra se ili srednjim – ni dobrim ni lošim (45,8%) ili dobrim (41,7%). Ipak, 12,5% ga percipira kao loš. Tokom kvalitativnog dijela istraživanja došlo se do podatka da nedostaje romski/a asistent/kinja u nastavi na nivou vrtića, a i da je za neke porodice, posebno u Nikšiću, dolazak do vrtića logistički otežan.

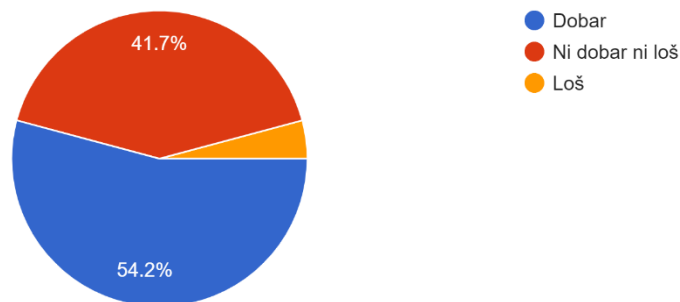
Kako ocjenjujete kvalitet predškolskog obrazovanja (vrtić) koji se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Grafik 7. Kako ocjenjujete kvalitet predškolskog obrazovanja (vrtić) koji se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Kvalitet osnovnoškolskog obrazovanja bolje je ocijenjen od predškolskog, većina (54,2%) izjavljuje da je dobrog kvaliteta.

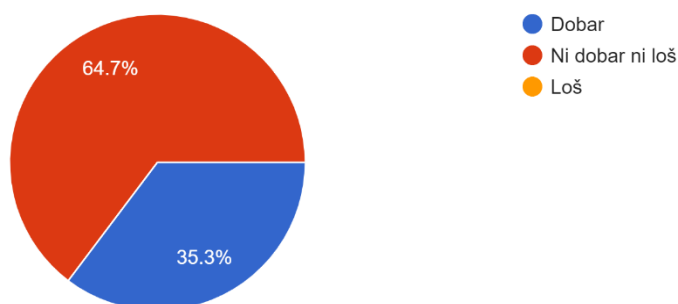
Kako ocjenjujete kvalitet osnovnoškolskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Grafik 8. Kako ocjenjujete kvalitet osnovnoškolskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Srednjoškolsko obrazovanje lošije je ocijenjeno od osnovnoškolskog, pa je potrebo dodatno istražiti koji nivo podrške nedostaje tokom ovog nivoa školovanja i utvrditi pripremljenost đakā za srednju školu nakon završetka prethodnog obrazovnog ciklusa.

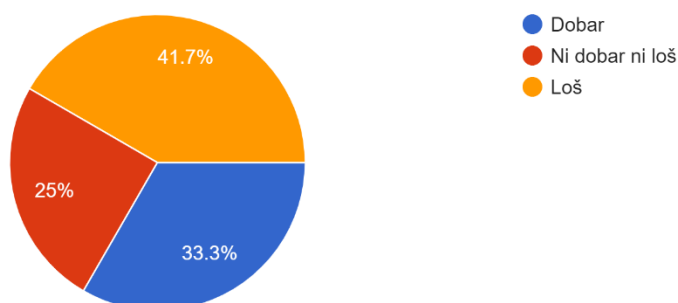
Kako ocjenjujete kvalitet srednjoškolskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Grafik 9. Kako ocjenjujete kvalitet srednjoškolskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Kvalitet visokoškolskog obrazovanja veoma je nisko ocijenjen jer ga tek trećina doživljava kao dobar, a čak 42% kao loš. Ovaj podatak zahtijeva da se sprovede dodatno istraživanje kako bi se utvrdilo koje potrebe imaju budući i sadašnji studenti i šta je potrebno ponuditi da bi se, u cilju podizanja njegovog kvaliteta, očigledna deprivacija u kojoj odrastaju nadomjestila tokom srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja.

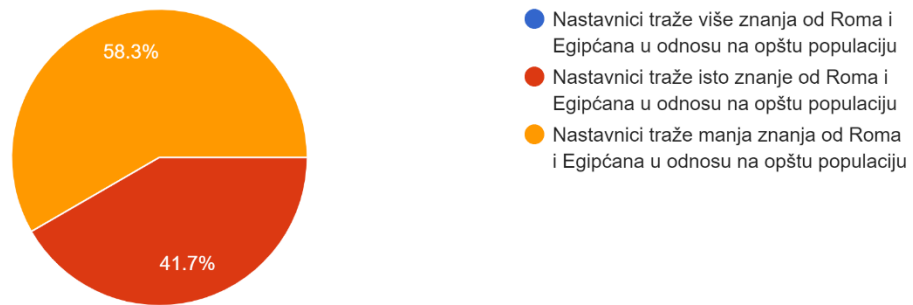
Kako ocjenjujete kvalitet fakultetskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Grafik 10. Kako ocjenjujete kvalitet fakultetskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj populaciji?

Značajan je nalaz da većina (58%) smatra da nastavnici traže manje znanja od đaka iz romske i egipćanske zajednice u odnosu na opštu populaciju. Ovakav pristup studente dovodi u nepovoljan položaj i čini ih nepripremljenim – kako za zahtjeve tržišta rada, tako i za dalje školovanje.

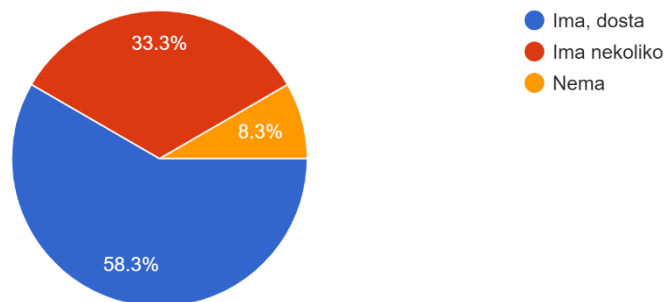
Koliko se traži znanja od učenika iz romske i egipćanske populacije?

Grafik 11. Koliko se traži znanja od učenika iz romske i egipćanske populacije?

Problemi sa prevozom djece do vrtića prisutni su u svim opštinama.

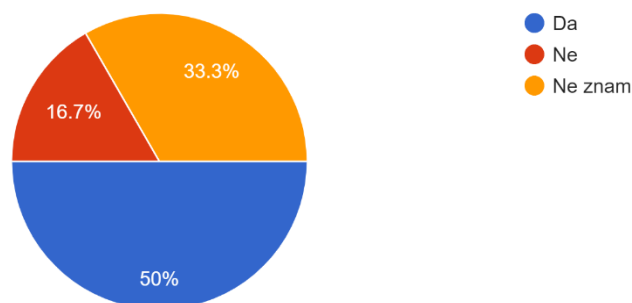
Da li u Vašoj opštini ima porodica Roma i Egipćana koje ne mogu da organizuju prevoz svoje djece do vrtića?

Grafik 12. Da li u Vašoj opštini ima porodica Roma i Egipćana koje ne mogu da organizuju prevoz svoje djece do vrtića?

Može se zaključiti da je prevoz za neku djecu organizovan. Kako je već navedeno, problem je i dalje prisutan, a tokom kvalitativnog dijela studije evidentiran je u Nikšiću.

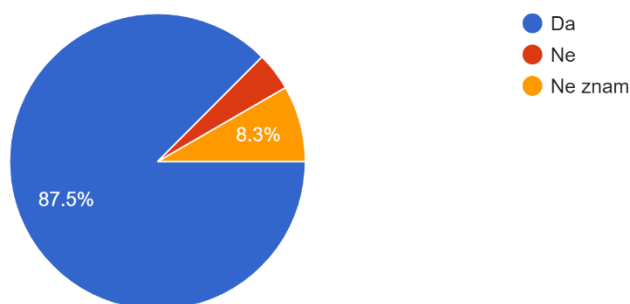
Da li je u Vašoj opštini obezbijeđen prevoz za djecu iz porodica Roma i Egipćana koje ne mogu da organizuju prevoz svoje djece do vrtića? Napomena: ako je vrtić blizu, nije potreban prevoz.

Grafik 13. Da li je u Vašoj opštini obezbijeden prevoz za djecu iz porodica Roma i Egipćana koje ne mogu da organizuju prevoz svoje djece do vrtića? Napomena: ako je vrtić blizu, nije potreban prevoz.

Gotovo da postoji konsenzus oko potrebe da vrtići uključe medijatorke/ke koji razumiju romski i albanski jezik. Ovaj stav ima 87,5% ispitanih.

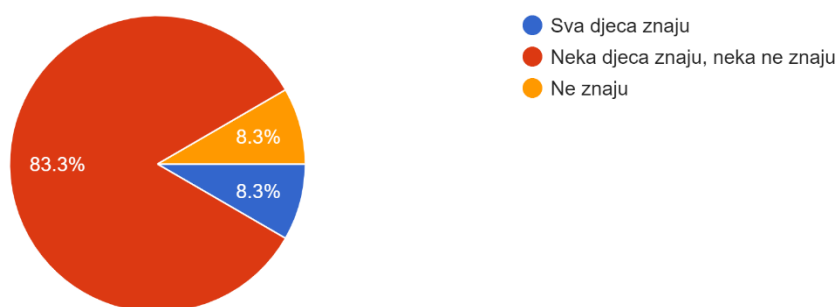
Da li je djeci Roma i Egipćana u vrtiću potreban medijator koji razumije romski i/ili albanski jezik?

Grafik 14. Da li je djeci Roma i Egipćana u vrtićima potreban medijator koji razumije romski i/ili albanski jezik?

Konsenzus oko potrebe za romskim asistentima u vrtićima posebno je značajan kada se uzme u obzir i sljedeći podatak – tek 8,3% ispitanih smatra da sva djeca iz romske i egipćanske zajednice danas znaju crnogorski jezik kada upisuju osnovnu školu. Većina smatra da ima djece koja ne znaju jezik na kojem će učiti u osnovnoj školi. Uzimajući u obzir da je obuhvat romske i egipćanske djece predškolskim obrazovanjem i dalje nizak, potrebni su i alternativni vidovi pripreme za osnovnu školu.

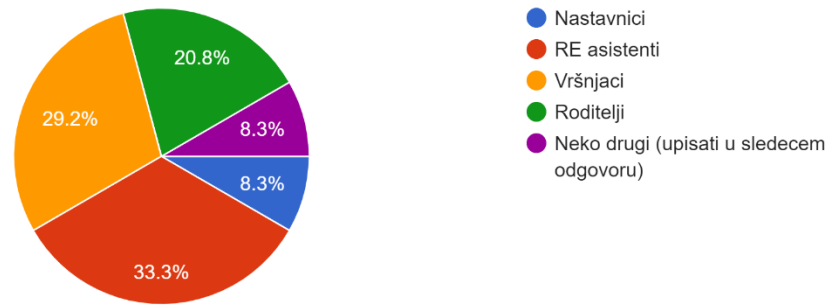
Da li danas djeca iz romske i egipćanske populacije znaju crnogorski jezik kad upisuju osnovnu školu?

Grafik 15. Da li danas djeca iz romske i egipćanske populacije znaju crnogorski jezik kad upisuju osnovnu školu?

Djeca da savladaju crnogorski jezik pomažu asistenti/kinje, vršnjaci i roditelji. Potrebno je, kako bi savladali jezik i prije kretanja u školu, istražiti i druge opcije koje djeci i njihovim roditeljima mogu biti na raspolaganju.

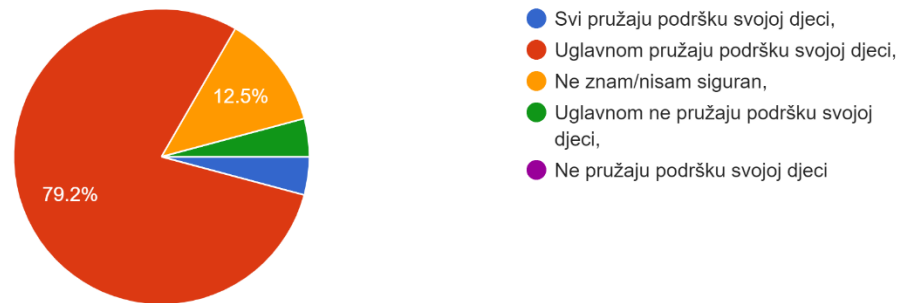
Ko djeci iz romske i egipćanske populacije pomaže da savladaju jezik?

Grafik 16. Ko djeci iz romske i egipćanske populacije pomaže da savladaju jezik?

Medijatori/ke smatraju da roditelji svojoj djeci pružaju podršku u školovanju, što je resurs koji treba dodatno podržati. Ipak, rijedak je stav da svi roditelji pružaju podršku svojoj djeci, pa je potrebno dodatno osnaživati one porodice koje ne prepoznaju važnost školovanja.

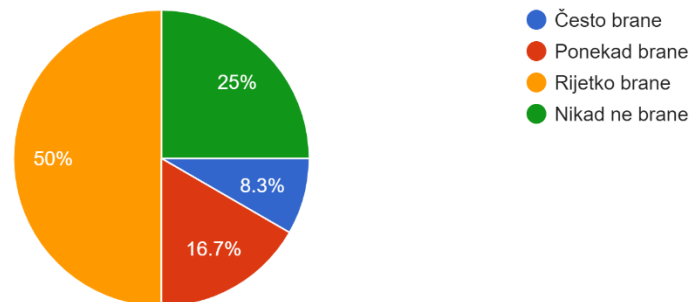
Koliko roditelji pomažu svojoj djeci tokom školovanja?

Grafik 17. Koliko roditelji pomažu svojoj djeci tokom školovanja?

Neki roditelji svojoj djeci ne dozvoljavaju da idu u školu, što nije česta pojava, ali bi se po odgovorima medijatora/ki dalo zaključiti da je prisutna.

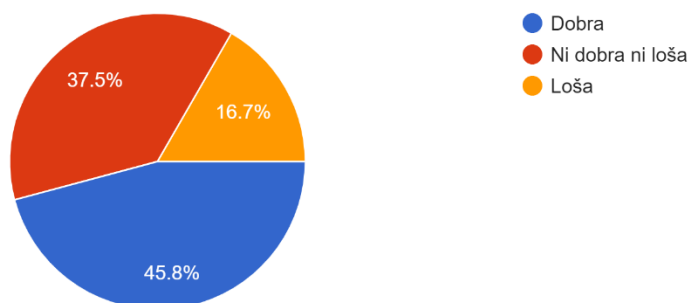
Koliko često roditelji brane svojoj djeci da idu u školu?

Grafik 18. Koliko često roditelji brane svojoj djeci da idu u školu?

Dostupnost obuka romskoj i egipćanskoj zajednici ocjenjuje se kao dobra (45,8%) ili osrednja – ni dobra ni loša (37,5%).

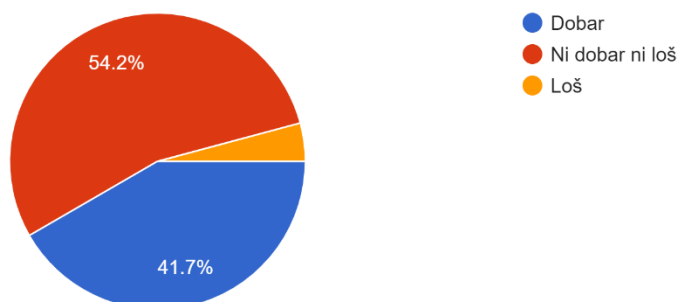
Dostupnost obuka za romsku i egipćansku zajednicu je:

Grafik 19. Dostupnost obuka za romsku i egipćansku zajednicu je?

Sâm kvalitet obuka najčešće je ocijenjen kao osrednji, „ni dobar ni loš“, što izjavljuje 54,2% ispitanih.

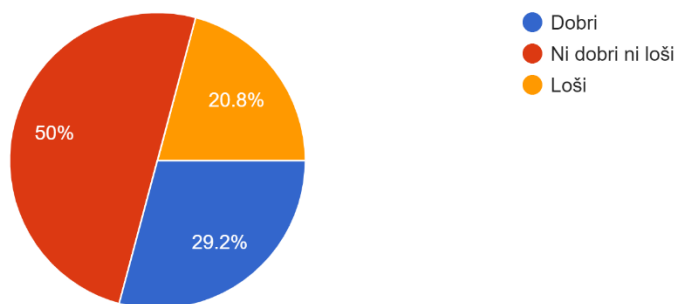
Kvalitet obuka za romsku i egipćansku zajednicu je:

Grafik 20. Kvalitet obuka za romsku i egipćansku zajednicu

Tek otprilike jedna trećina ocjenjuje uslove u kojima djeca uče kod kuće dobrim. U kvalitativnom istraživanju došli smo do podataka da neka djeca nemaju svoj prostor za učenje u kući.

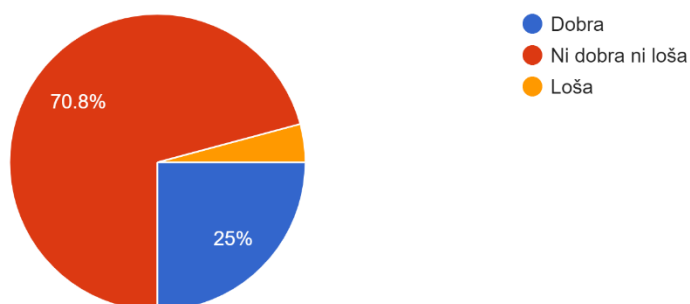
Uslovi u kojima djeca iz romske i egipćanske zajednice uče kod kuće su:

Grafik 21. Uslovi u kojima djeca iz romske i egipćanske zajednice uče kod kuće

Pomoć u učenju nije ocijenjena kao dobra, što ukazuje na potrebu da se ona poboljša. Kao adekvatnu je ocjenjuje tek 25% osoba uključenih u istraživanje.

Pomoć u učenju koja se pruža djeci iz romske i egipćanske zajednice je:

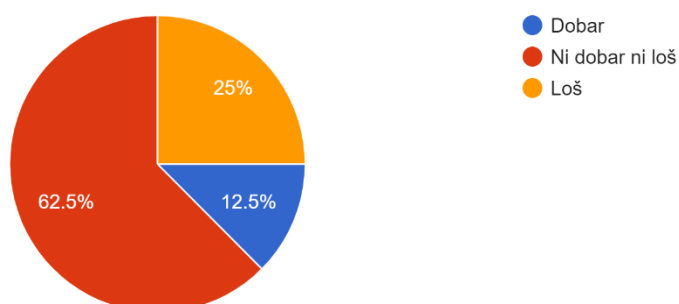

Grafik 22. Pomoć u učenju koja se pruža djeci iz romske i egipćanske zajednice

ZDRAVLJE

Odnos ljekara prema Romkinjama i Egipćankama ocijenjen je kao osrednji, što se donekle može objasniti diskriminacijom na koju su nam ukazivali učesnici i učesnice kvalitatativnog dijela istraživanja.

Odnos ljekara prema ženama iz romske i egipćanske zajednice je:

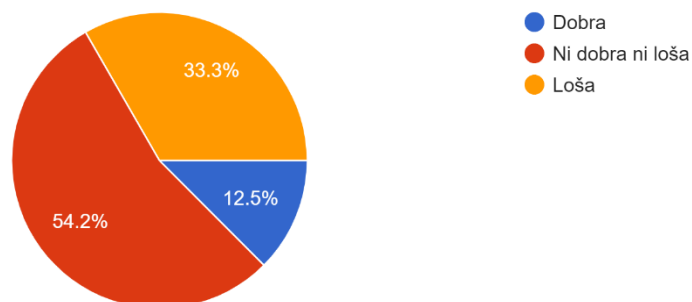

Grafik 23. Odnos ljekara prema ženama iz romske i egipćanske zajednice

ZAPOŠLJAVANJE

Ne može se reći da je podrška koju porodica pruža ženama u procesu zapošljavanja dobra. Kvalitativno istraživanje pokazalo nam je da je podrška porodice ključna.

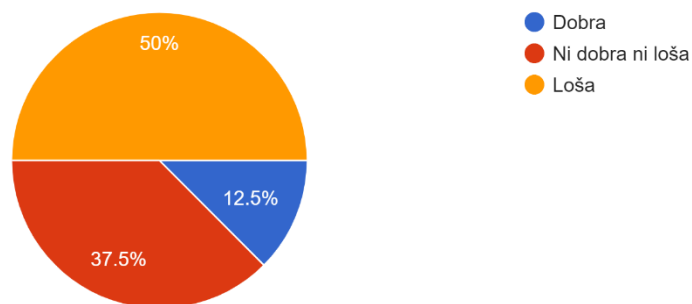
Podrška koja se ženama iz romske i egipćanske zajednice pruža u procesu zapošljavanja od strane porodice je?

Grafik 24. Podrška koja se ženama iz romske i egipćanske zajednice pruža u procesu zapošljavanja od strane porodice

Podršku koju država pruža Romkinjama i Egipćankama u procesu zapošljavanja polovina ispitanika/ica ocjenjuje kao nezadovoljavajuću.

Podrška od strane države, koja se ženama iz romske i egipćanske zajednice pruža u procesu zapošljavanja je:

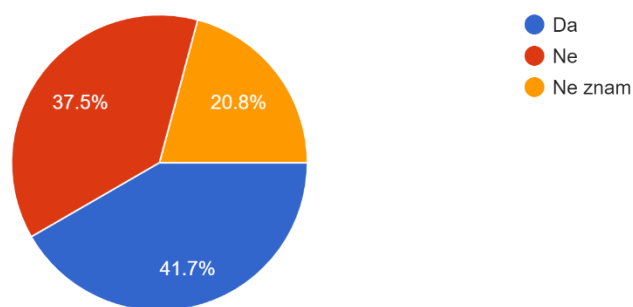

Grafik 25. Podrška od strane države, koja se ženama iz romske i egipćanske zajednice pruža u procesu zapošljavanja

NASILJE

Nasilje nad ženama je prisutno kako u opštoj, tako i u romskoj i egipćanskoj populaciji. Ipak, većina ispitanih dala je odgovor da takvo nasilje nije prisutno ili da ne zna da postoji. Nasilje nad ženama i djevojčicama i dalje je tema o kojoj se u romskoj i egipćanskoj populaciji nerado govori.

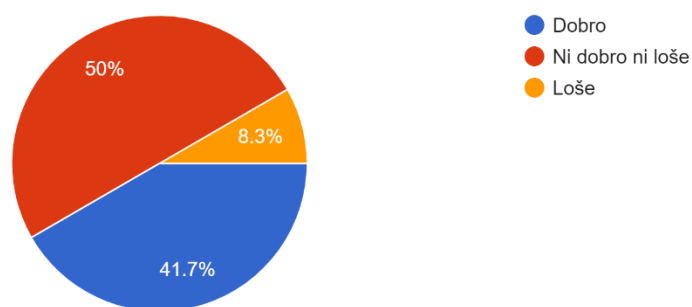
Da li ste čuli da je neko bio nasilan prema ženi/djevojci u Vašoj zajednici?

Grafik 26. Da li ste čuli da je neko bio nasilan prema ženi/djevojci u vašoj zajednici?

Odnos policije prema ženama žrtvama nasilja polovina učesnika/ica istraživanja ocjenjuje sa „ni dobar ni loš“, dok ga je 41,7% ispitanika/ica ocijenilo dobrim.

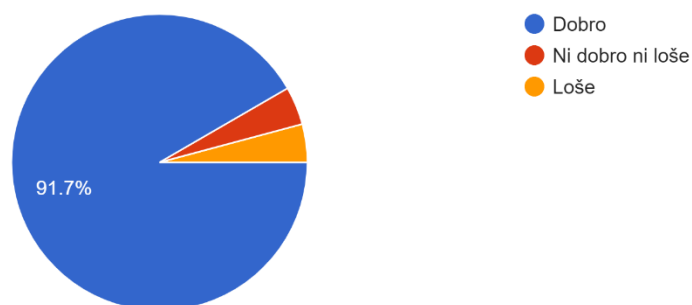
Policija se prema ženi iz RE zajednice koja je prijavila nasilje odnosi:

Grafik 27. Odnos policije prema ženi iz RE zajednice koja je prijavila nasilje

Nevladine organizacije koje pružaju podršku ženama žrtvama nasilja uživaju veliko povjerenje medijatora/ki – gotovo svi ocjenjuju da se one ophode dobro prema ženama iz romske i egipćanske populacije koje su prijavile nasilje.

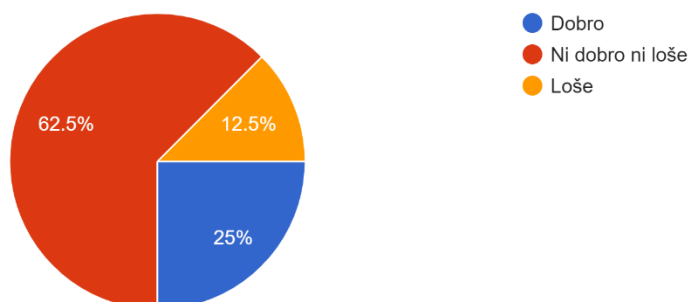
Nevladine organizacije se prema ženi iz RE zajednice koja je prijavila nasilje odnose:

Grafik 28. Odnos nevladinih organizacija prema ženi iz RE zajednice koja je prijavila nasilje

Odnos komšija prema ženama koje su prijavile nasilje se najčešće (62,5%) ocjenjuje kao „ni dobar ni loš“, dok ga četvrtina (25%) ispitanih ocjenjuje dobrim.

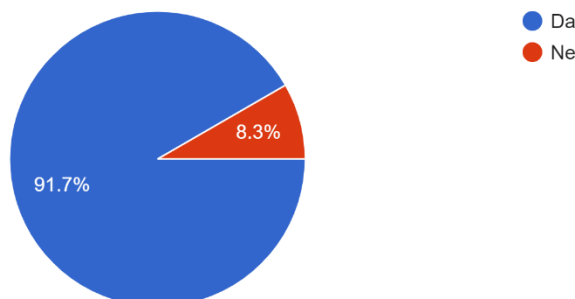
Komšije se prema ženi iz RE zajednice koja je prijavila nasilje odnose:

Grafik 29. Odnos komšija prema ženi iz RE zajednice koja je prijavila nasilje

Ohrabruje stav gotovo svih učesnika/ica istraživanja (91,7%) da bi nadležni organi ponudili rješenje i pomoć ženi koja je doživjela nasilje i nema gdje da stanuje.

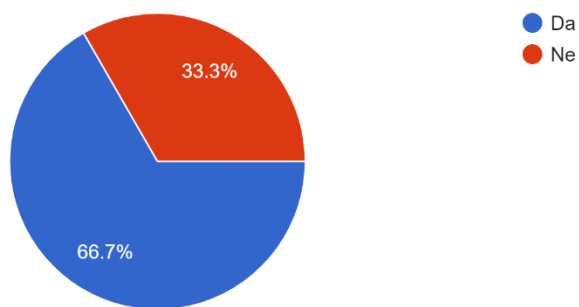
Ukoliko neka žena koja je doživjela nasilje nema gdje da stanuje, da li bi joj nadležni organi ponudili određenu pomoć / rješenje te situacije?

Grafik 30. Ukoliko neka žena koja je doživjela nasilje nema gdje da stanuje, da li bi joj nadležni organi ponudili određenu pomoć / rješenje te situacije?

Većina tvrdi da su informacije o zaštiti od nasilja prisutne na romskom i albanskom jeziku, što se ne podudara sa podacima koje smo dobili tokom kvalitativnog istraživanja. Svakako, potrebno je osigurati da informacije na odgovarajućem jeziku pravovremeno dopru do korisnika.

Da li ste imali prilike da vidite informacije o zaštiti od nasilja na romskom i na albanskom jeziku?

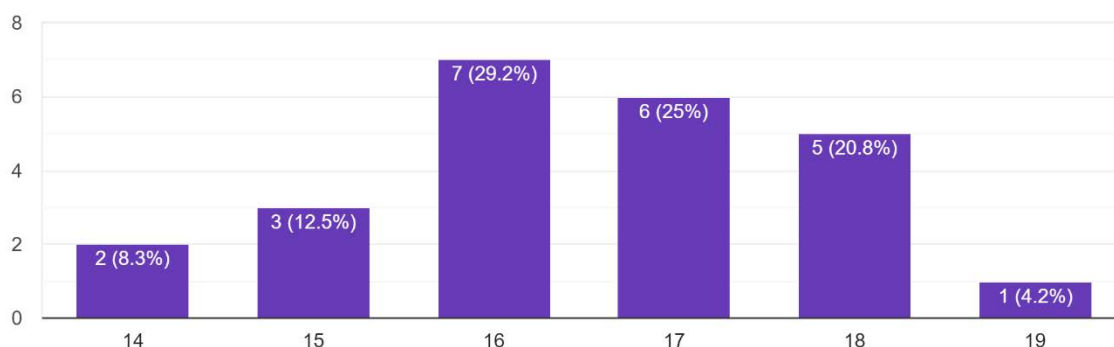

Grafik 31. Da li ste imali prilike da vidite informacije o zaštiti od nasilja na romskom i na albanskom jeziku?

RANI BRAKOVI

Većina ispitanika/ica smatra da se djevojke najčešće udaju maloljetne, dok je zabilježeno 5 odgovora (21%) da u brak najčešće ulaze prije nego što napune 16 godina, koliko iznosi apsolutni zakonski limit.

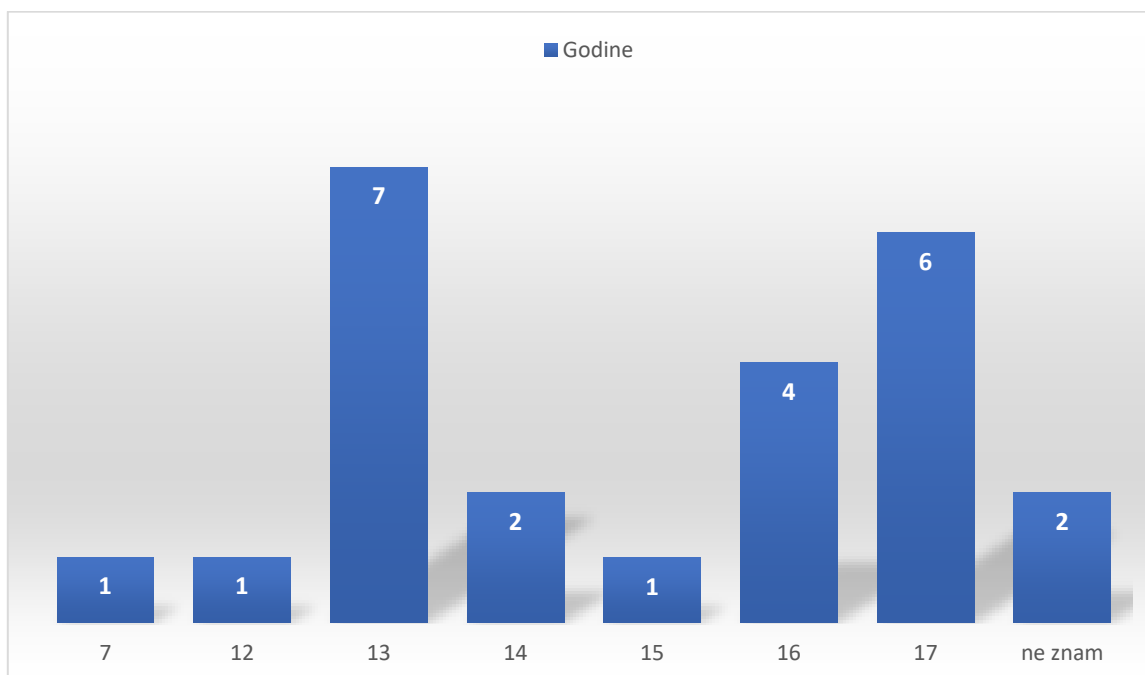
Sa koliko godina se žene/djevojke najčešće udaju?

Grafik 32. Sa koliko godina se žene/djevojke najčešće udaju?

Zabrinjavaju podaci da su ispitanici čuli za veoma ekstremne slučajeve stupanja u rane brakove u posljednjih pet godina, pa navode čak i uzraste od 7, 12, 13 godina...

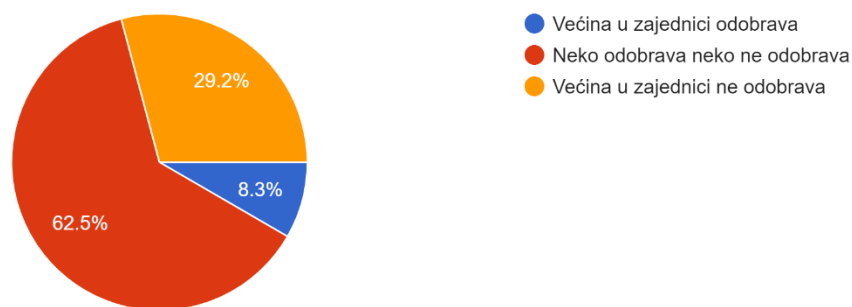
Koliko je godina imala najmlađa maloljetna osoba za koju ste čuli ili je poznajete, a koja se udala u posljednjih 5 godina?

Grafik 33. Koliko je godina imala najmlađa maloljetna osoba za koju ste čuli ili znate, a koja se udala u posljednjih 5 godina?

Smatra se da se jedan dio zajednice odobrava ugovorene brakove maloljetnica, dok je 30% navelo da većina ne odobrava; tek je 9% ispitanih navelo da većina članova/ica zajednice ovu pojavu odobrava.

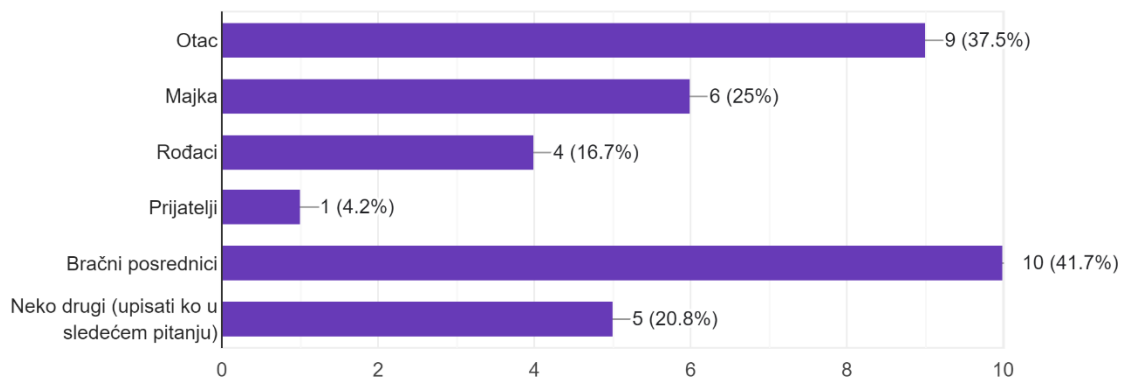
Da li se u romskoj i egipćanskoj zajednici odobravaju ugovoreni brakovi maloljetnica?

Grafik 34. Da li se u romskoj i egipćanskoj zajednici odobravaju ugovoreni brakovi maloljetnica?

Brakove najčešće ugovara neko iz porodice (otac, majka ili rođaci), ali i bračni posrednici. Podatak da je 41,7% ispitanika navelo da brak ugovaraju „bračni posrednici“ zahtijeva dalje istraživanje.

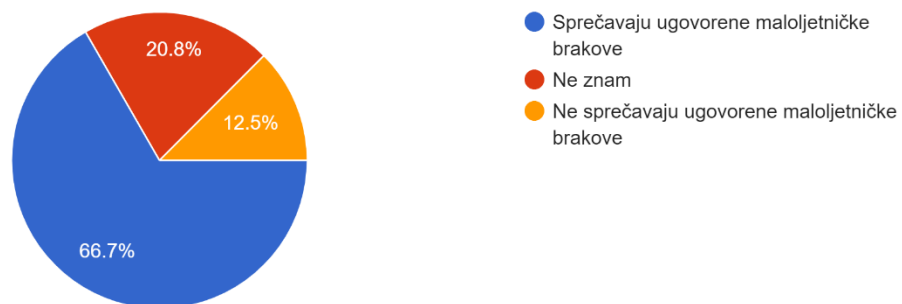
Ko najčešće ugovara brak?

Grafik 35. Ko najčešće ugovara brak?

Većina ispitanih (67%) je stava da nadležne institucije rade na sprečavanju ugovorenih maloljetničkih brakova.

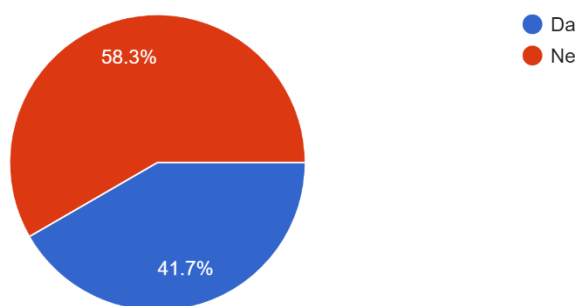
Da li državne institucije (policija, sud i drugi) sprečavaju ugovorene maloljetničke brakove?

Grafik 36. Da li državne institucije (policija, sud i drugi) sprečavaju ugovorene maloljetničke brakove?

Iako se smatra da postoje ugovoreni maloljetnički brakovi, većina nije čula za primjer u kojem je djevojčica ili djevojka bila primorana da stupi sa nekim u brak. Ipak, da ova pojava postoji – ukazuje podatak da je 42% ispitanika čulo za takav slučaj.

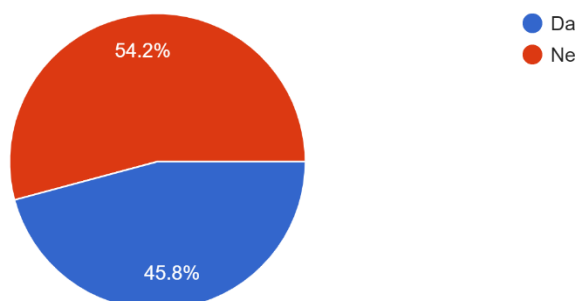
Da li ste čuli da je neka žena (djevojka i djevojčica) u Vašoj opštini bila primorana na brak?

Grafik 37. Da li ste čuli da je neka žena (djevojka i djevojčica) u Vašoj opštini bila primorana na brak?

Slično je i kod brakova koje djevojčicama ili djevojkama ugovaraju roditelji – većina izjavljuje da za takve slučajeve nije čula, ali 46% ispitanika ipak navodi da zna za takve primjere u svojoj opštini. Ovdje treba napomenuti da u istraživanju nije definisan vremenski okvir koji bi nedvosmisleno ukazao na to da je ta pojava i danas prisutna i da medijatori znaju za konkretne slučajeve iz bliske prošlosti. Pozitivan odgovor je evidentiran u svim opštinama.

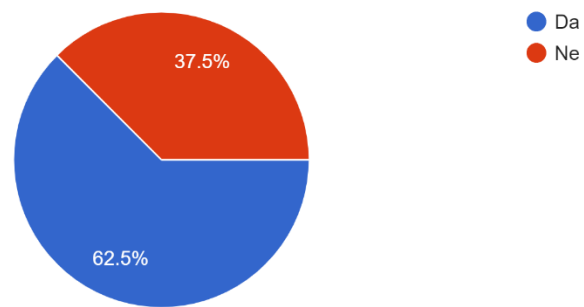
Da li ste čuli da su nekoj ženi (djevojci i djevojčici) iz Vaše opštine roditelji ugovorili brak?

Grafik 38. Da li ste čuli da su nekoj ženi (djevojci i djevojčici) iz Vaše opštine roditelji ugovorili brak?

Većina tvrdi da se o posljedicama ranih brakova govori u njihovoj opštini, ali da to nije poznato svima, pa 37,5% ispitanika smatra da to nije slučaj. Ovaj nalaz može ukazati na potrebu da se intenziviraju programi sprečavanja ranih brakova.

Da li je neko (iz škole, doma zdravlja, opštine, policije) u Vašoj opštini razgovarao sa djevojčicama i njihovim roditeljima o posljedicama ranog braka?

Grafik 39. Da li je neko (iz škole, doma zdravlja, opštine, policije) u Vašoj opštini razgovarao sa djevojčicama i njihovim roditeljima o posljedicama ranog braka?

ZAKLJUČAK

U ovom poglavlju su, u cilju preglednijeg prikaza, predstavljeni pojedinačni nalazi za obuhvaćene opštine.

BIJELO POLJE

Obrazovanje

Za obrazovanje je potrebno imati i razvijati volju – kako kod djece, tako i kod roditelja. Istraživanje među medijatorima/kama pokazalo nam je da postoji utisak da većinom roditelji pružaju podršku svojoj djeci, ali da ima i onih koji podršku za školovanje uskraćuju ili da čak brane djeci da se školuju.

Gdje je volja, tu je i put. Koliko god da je bilo nekih tih problema i sukoba, ja sam to prevazišla i nastavila dalje. Ja se školujem da budem sâm svoj čovjek, da budem nezavisna.

Ispitanici kvalitativnog dijela istraživanja navode različite razloge zbog kojih se obrazovanje prekida ili se ne nastavlja – nezaposlenost roditelja, stupanje u brak, nedostatak školskog pribora i udžbenika, jezička barijera, nedostatak dopunske nastave.

Važno je pričati mladima da se školuju i treba im volju razvijati. Kao i što je do roditelja, jer sam čula da neki kažu: 'Šta će ti škola, to previše traje. Oni traže odmah efekat.'

Kako bi djeca naučila jezik i kulturu, kako bi stekla prijateljstva, važno je da idu u vrtić, navode ispitanice. Takođe, djeca se pohađanjem vrtića pripremaju za osnovnu školu.

Da bi se povećao obuhvat djece u vrtićima, potrebno je da se pomogne porodicama u rješavanju logističkih problema, ali i da se obezbijedi asistent u nastavi, koji će djeci pomoći da savladaju jezik i da se bolje integrišu. Za djecu koja ne idu u vrtić, a imaju problem sa savladavanjem jezika, potrebno je obezbijediti alternativne načine podrške.

Upravo to što idu u vrtić – pripremaju se za osnovnu školu. Neće imati problema sa učiteljicom i sa svojim vršnjacima. Imala sam priliku da razgovaram sa dosta Romkinja koje kažu da je vrtić ključan za obrazovanje.

Obrazovanje se prekida jer se formira porodica i traži zaposlenje.

Zato što sam bila udata i tražila sam, inače, da imam neki status i da imam egzistenciju za život i da obezbijedim nešto za svoju djecu. (Medijator/ka)

Podrška, kako za formalno, tako i za neformalno obrazovanje, u obezbjeđivanju školskog pribora i udžbenika, pružanju dopunske nastave i podrške u učenju, kao i u organizovanju različitih obuka, može osnažiti Rome i Egipćane da budu više uključeni u obrazovni proces.

Posebnu pažnju treba usmjeriti na istinsko savladavanje školskog gradiva i pripremljenost za srednje i visoko obrazovanje, jer je prisutan stav da se od romske i egipćanske djece nekada traži manje znanja u odnosu na drugu djecu.

Programe podrške visokoškolcima treba ojačati u kvalitativnom smislu.

Zapošljavanje

Žene uglavnom nijesu radno angažovane i veoma im je teško da dođu do posla. Najčešće se, kao razlog zbog kojeg se ne može zasnovati radni odnos, pominje nedostatak formalnog obrazovanja.

Nemaju škole, uvijek traže osnovnu školu da se negdje zaposliš, to treba.

Stereotipi i predrasude predstavljaju barijeru koja sprečava smanjenje nepovjerenja i pružanje prilike.

Mogu da budu i predrasude, npr. samo spomeneš da si Rom i odmah ne žele da te zaposle. Primijetila sam da nemaju dovoljno povjerenja u Rome. Još uvijek postoji neka vrsta predrasuda.

Evidentno je prisutan patrijarhalni obrazac uređenja društva u kojem žena treba da se uda, rodi djecu i boravi kod kuće. Ispitanice navode da su nedovoljno informisane o tome kome se mogu obratiti za pomoć prilikom zapošljavanja. Stavovi romskih i egipćanskih medijatora/ki ovo potvrđuju i navode da žene u procesu zapošljavanja ne dobijaju dovoljno podrške od porodice, ali ni od države.

Zdravstvena zaštita

Kada je riječ o zdravlju i zdravstvenim navikama, stiče se utisak da se brine o zdravlju samo onda kada postoji određeni zdravstveni problem. Nadalje, u pogledu izbora ginekologa ili prilikom odlaska na ginekološki pregled ispitanicama je važno da ga obavi ljekarka a ne ljekar.

Ispitanice navode da one i njihovi ukućani imaju zdravstvene knjižice; neke od njih su upoznate sa time da nove lične karte mogu zamijeniti zdravstvene knjižice.

Odnos zdravstvenih radnika prema njima sagledavaju i kroz pojedinačno ponašanje i kroz obrazovanje zdravstvenih radnika.

Ja kada idem kod izabranog – često se desi da treba da dugo čekam. Bio je neki stariji čovjek koji je čekao, nije bio Rom, pao je s nogu. Treba tu da se radi. Treba osoblje da se promijeni ili da se malo više... obrazuje.

Postoje slučajevi diskriminacije, kao i primjeri ophođenja sa uvažavanjem.

Ne mogu da ih kudim sad jer su upravo neki doktori baš ljubazni, a neki, sa druge strane, i nijesu.

Glede odlučivanja o rađanju djece, ispitanice navode da žene ranije nijesu imale mogućnost da donose odluku o rađanju djece.

Prije nije žena mogla da se pita, u to starije doba, dok je bila zdrava i dok je mogla.

U današnjem periodu percepcija se mijenja i žene sve više mogu da odluče koliko će djece roditi.

Dječji/ugovoreni brakovi

Običaji se mijenjaju. Prije 40 godina, kada su se neke ispitanice udavale, djevojčice su u brak stupale sa 12 ili 13 godina. S vremenom se starosna granica pomjerala, ali su dječji brakovi i dalje prisutni. Učesnice fokus grupe navode da tokom posljednjih nekoliko godina Romkinje u Bijelom Polju stupaju kasnije u brak – donja granica se pomjerala na 17 godina. Istraživanje među romskim i egipćanskim medijatorima/kama je ukazalo da donja granica može biti i znatno niža, a da je u posljednjih pet godina najmlađa djevojčica koja je stupila u brak imala 13 godina. Učesnice fokus grupe navele su da nema značajne razlike u godinama među supružnicima ili da je ona mala (godinu-dvije u korist mladoženje).

Imovina koju porodica posjeduje formalno je vlasništvo muškarca. Kuće su često porodične i nasljeđuju se (*Pa jer je to roditeljska kuća i daje se sinu.*). Sve više brakova sklapa se formalno, što ranije nije bila praksa, pa je onda moguće i, ukoliko do toga dođe, sprovesti formalni razvod i podjelu eventualne imovine stečene tokom braka. Svakako, razvod se doživljava kao negativna pojava, dok se brak doživljava „svetim“.

Djeluje kao da u porodici nedostaje otvoren razgovor na temu romantičnih veza i braka, da neki roditelji djeci i mladima šalju jasne poruke da ne treba rano stupati u brak, dok dio zajednice pruža otpor pojavi dječjih brakova i reaguje zaštitnički prema djeci u slučaju da do njih dođe.

Postoji svijest o tome da je potrebna reakcija policije u slučaju ugovorenog dječjeg braka. Jedna od očekivanih intervencija policije jeste vraćanje novca koji je otac (ili, u slučaju kada mlada nema oca, majka) uzeo od mladoženjine porodice. Ispitanice pominju da se novac koji dobija otac mlade u Bijelom Polju koristi za pokrivanje troška svadbenog veselja i da se iznos kreće od nekoliko stotina do hiljadu eura.

Iako romska populacija u Bijelom Polju nije brojna, porodice nastanjene u ovoj opštini imaju različita porijekla i njeguju različite običaje, posebno kada je riječ o iznosu i značenju novca koji se daje ocu mlade prilikom sklapanja braka, odnosno – sa istraživačima govore različito o ovoj pojavi. Romima u Bijelom Polju veoma je važno da svadbeno veselje bude organizovano na određeni način, koji podrazumijeva i troškove. Otac mlade novac koji mu je dat ulaže u organizaciju svadbe, tako da dio troškova mladine porodice pokriva porodica mladoženje. *U inostranstvu je drugačije. Tamo ti uzmu 5-6 hiljada, 10. Neće dozvoliti da im se to ukine, džaba zakon i sve. Mi možemo zakonski da tjeramo ko što smo pričali u ovom rejonu, ali po hiljadu-dvije-tri se baca u tu salu (za vjenčanje, prim. aut.). Nešto na muziku, nešto mladencima... ako zabraniš to, svadba ne može da bude. Oni ne prodaju tako ščer, nema više kao što je bilo, ne vidi čovjeka i daješ je.*

Podaci koje smo dobili kvalitativnim istraživanjima ne isključuju postojanje ugovorenih/prisilnih brakova, ali učesnice istraživanja nijesu navodile konkretne primjere: *Ja sam strogo protiv toga, a vjerovatno da ima. Ovdje u Bijelom Polju ako se desi takav slučaj, postoji zakon i odmah se to prijavi policiji.*

Kako se stupanje u brak povezuje sa ljubavlju, tako se stupanje u ugovoreni brak povezuje sa patnjom mlade. Osnovna informatička pismenost i korišćenje pametnih telefona i društvenih mreža (npr. Facebook) kao izvora informacija – mogu preventivno uticati na pojavljivanje ranih i ugovorenih brakova: *A sad je drugačije, sad je Facebook, sve se zna.*

Nasilje u porodici

Nasilje u porodici je prisutno. Neke žene smatraju da ga izazivaju žene koje izlaze iz strogo patrijarhalnih uloga (npr. one koje iskazuju stav ili donose odluke u ime porodice). Žene žrtve porodičnog nasilja ranije nijesu pružale otpor nasilju: *Čovjek bije. Žena je ćutala. Dok je bije i tuče.* Danas su žene bolje upoznate sa svojim pravima, što ih donekle štiti i od nasilja. Ipak, nekad se prijavljivanje nasilja ne povezuje sa ulogom žrtve, nego sa afektom (*ako ga mnogo mrzi, prijaviće ga*). Više puta se ponovilo mišljenje da policija u slučaju porodičnog nasilja reaguje, prije svega, u cilju očuvanja uobičajenih porodičnih struktura i da nerijetko pokušava da pomiri članove porodice. Takvo postupanje žrtvi onemogućava da izađe iz kruga nasilja. *Znale su. Kad je tukao ženu, ako ga mrzi mnogo, ona ode u miliciju, oni došli, vidjeli, što ste se pobili, i otišli.*

Intervencije policije mogu ohrabriti i druge žrtve da prijave nasilje. Učesnice istraživanja znale su za primjere prijavljenog nasilja nad ženama.

Informacije o prepoznavanju nasilja i zaštiti od nasilja nijesu dostupne na romskom i na albanskom jeziku. Učesnicama fokus grupa bilo je poznato da se u slučaju nasilja može kontaktirati sa policijom, da postoje SOS telefon i sklonište za žrtve nasilja, ali ne i na koji način se može kontaktirati sa ovim službama. Razlog leži u tome što im, kako navode, ta informacija nije bila potrebna. Medijator/ka je istakao/la da se podrška može dobiti od socijalnih službi i u opštinskoj kancelariji za Rome.

Potrebno je dodatno edukovati Rome i Romkinje iz Bijelog Polja kako da prepoznaju nasilje, kako da reaguju u slučaju da se ono događa, kao i o tome kome mogu da se obrate. Informacije sa brojevima SOS telefona potrebno je istaći na vidnom mjestu.

U Bijelom Polju nije bilo riječi o nasilju nad djecom, pa je ovo tema koju je potrebno u kasnijim istraživanjima obraditi.

NIKŠIĆ

Obrazovanje

Obrazovanje je potrebno kako bi se, radi svakodnevne komunikacije, naučio jezik, pogotovo ako se u prethodnom periodu živjelo u zemlji u kojoj se govori drugim jezikom. Dalje, ispitanice i ovdje navode jaku vezu obrazovanja sa zaposlenjem.

Bez škole nema ništa, znam neke koji nijesu završili školu i sad imaju problem da se zaposle i da srede dokumentaciju. Važno je da se škola prvo završi jer tu naučiš jezik, da pišeš i da čitaš. Bez toga ništa.

U dijelu predškolskog obrazovanja i vaspitanja navode važnost učenja jezika i prilagođavanja.

Bolje je da ide u vrtić jer se tamo polako uči jezik, brojevi i slova.

Prisutno je i stanovište da su djeca još uvijek mala da bi se odvojila od roditelja i upisala u vrtić.

Jer mi je bilo žao da se odvaja, bio je mali.

Što se tiče podrške u učenju i uslova za nesmetano obavljanje domaćih zadataka, navodi se da ne postoje adekvatni prostorni uslovi, kao i da se podrška pruža uglavnom preko vršnjaka ili sa nastavnicima u školi.

Podaci iz kvalitativnog istraživanja ukazuju na potrebu da se dodatno obrazovanje učini dostupnim romskoj i egipćanskoj djeci i mladima. Na nivou predškolskog obrazovanja treba; podići obuhvat, uposliti romske i egipćanske asistente u vrtićima, ponuditi alternativnu podršku u učenju jezika, riješiti problem prevoza. Na nivou osnovne škole treba podići nivo znanja koje se dobija na kraju osnovnog obrazovanja, pružiti dodatnu podršku u učenju i podršku prevazilaženju problema nedostatka adekvatnog prostora za učenje.

Zapošljavanje

Uočava se da je i ovdje ženama teško naći zaposlenje. Čak i kada postoji ponuda, ona se odnosi na radni angažman van mjesta stanovanja.

Teško je; na primjer, kada sam otišla u biro da se prijavim, oni su mi našli posao u drugom gradu, ja nijesam znala gdje je to. Ja bih da radim u svom gradu, a ne negdje drugo.

Takođe se navode primjeri rada „na crno“ i plaćanja „na ruke“.

- *I, kako su vam platili čišćenje?*
- *Keš.*

Intervjuista: *Da li je to uobičajeno?*

Ispitanik: *Pa sve zavisi, ako se radi kod privatnika – da.*

Uglavnom se nude poslovi čistačice, sobarice i slično. Jednu od glavnih prepreka predstavlja nedostatak formalnog i neformalnog obrazovanja, na čemu treba raditi. Programi podrške koje nudi država nijesu adekvatni i nijesu dovoljno prilagođeni realnosti romskih i egipćanskih žena u Nikšiću.

Zdravstvena zaštita

Kod ljekara se ide kada postoji zdravstveni problem ili se, ukoliko se ne posjeduju dokumenta, pristupa samostalnom liječenju.

Što ću kad nemam dokument, nemam ništa.

Intervjuista: *A je li bio ikad kod doktora?*

Ispitanik: *Ne.*

Preventivni pregledi se organizuju putem nevladinih organizacija i medijatora, dok se rijetko (ili uopšte ne) ide samostalno kod ljekara radi preventivnih pregleda.

Da, ponekad nevladine organizacije organizuju te preventivne preglede. Može da se vidi preko Fanine organizacije.

Uočeno je da nepotpuna i nedostajuća dokumentacija takođe predstavlja prepreku u obezbjeđivanju prava na zdravstvenu zaštitu.

Bila sam prije par dana na terenu i znam dosta njih koji nemaju dokumentaciju i nemaju uslova da srede jer treba da idu u Kosovo da srede taj status da bi mogli da srede knjižicu.

Percepcija ophođenja zdravstvenih radnika prema njima je različita – postoje i primjeri diskriminacije i primjeri dobrog postupanja. Kada se govorilo o rađanju djece, ispitanice

su navele upotrebu kontraceptivnih sredstava kao vid kontrole nad rađanjem djece, a pomenule su i postizanje dogovora sa partnerom.

Rani/ugovoreni brakovi

Učesnici kvalitativnog istraživanja tvrde da u brak mladi ulaze kada se zaljube. Neke ispitanice navode da su, dok su bile maloljetne, zbog ljubavi „pobjegle“ da žive sa mužem. Ispitanice koje su se veoma mlade udale (npr. u dobi od 15 godina) kažu da su im roditelji govorili da se ne udaju rano i da smatraju da bi im danas život bio lakši da su odložile brak.

Od mladih djevojaka koje su završile srednju školu može se čuti stav da brak za ženu najčešće podrazumijeva preuzimanje brojnih kućnih obaveza (...*to je onda to. Vodi brigu o djeci, svekrvi, kući, spremaj...*) i da je ovaj obrazac potrebno modifikovati kako bi žena mogla biti aktivna na tržištu rada. Takođe, primjećuje se promjena u shvatanju uloge žene u porodici, kao i vrednovanju ekonomskog doprinosa koji porodici pruža radno angažovana žena. Ovoj nalaz je u saglasju sa stavom medijatora/ki da porodica ne pruža dovoljno snažnu podršku ženama u procesu zapošljavanja.

Kod mnogočlanih porodica uloga mlade supruge je posebno izazovna jer se gotovo svi nalaze na pozicijama moći u odnosu na nju. Obaveze su zahtjevne.

Imovina se u porodici formalno i *de facto* vezuje za mušku osobu. Na ženu se može voditi imovina samo zbog nekih formalnih razloga, ali i u tom slučaju muškarac upravlja imovinom.

Djeca u slučaju razvoda često ostaju kod oca jer se smatra da on treba da ih podiže i da odlučuje o njihovoj sudbini. Nekad brigu o djeci nakon razvoda preuzima majka. Iz nekih se odgovora da naslutiti da se u nekim porodicama ženi nakon razvoda onemogućava starateljstvo na djecom.

Donja granica za stupanje u brak ranije je bila ekstremno niska, a u skorije vrijeme je podignuta na 15 ili 16 godina, što ukazuje na postojanje dječjih brakova.

Ne negira se u potpunosti postojanje ugovorenih brakova sklopljenih bez pristanka budućih bračnih partnera, ali učesnice nijesu upoznate sa konkretnim primjerima iz neposredne prošlosti. Povezuju ugovorene brakove sa običajima prisutnim u prošlosti. Motiv za ugovoreni brak ne mora biti novac, već to može biti i patronizirajući odnos prema mladima, u kojem očevi i majke biraju supružnike na osnovu poznavanja njihovih porodica. (*Neko je mislio da je to bolje, upoznali su se, znali su se očevi i onda im je bilo lakše, znaju kakvi su, kako ide posao, kakvi su ljudi, a sad je drugačije.*)

U kvantitativnom istraživanju medijatori/ke su naveli da znaju za slučajeve da su u brak u posljednjih pet godina stupale djevojčice uzrasta od 13 ili 14 godina.

O značenju braka i emotivne veze ne razgovara se u porodici, ali se djeci šalju neke opšte poruke, koje mogu biti zbunjujuće (*Pamet u glavu; roditelji su rekli 'nemoj da se udaš rano'*).

Ispitanice navode da je potrebno organizovati stalne razgovore sa djevojčicama u periodu ulaska u adolescenciju kako bi im se objasnilo zaljubljanje i kako bi se na uzrastu prilagođen način razgovaralo o dječjim brakovima i njihovim posljedicama (*Pa da pričaju o tome kako ne treba da se udaju rano, a treba da bude kući i slušaju porodicu, a ne sad – čim se zaljubi da bude: e, ja idem za ovoga i to je to.*)

Reakcije zajednice na rani brak donekle su se promijenile. Kako prva zaljubljanja mogu voditi u dječji brak, porodice djece koja su u emotivnoj vezi nekada se upoznaju i šalje im se zajednička poruka da treba da odlože brak do punoljetstva. (*Moj sin ima 16 godina, njegova djevojka 14. Saznali su njeni roditelji da se zabavljaju i došli su kod nas da se upoznamo, da vide kako, i da se dogovorimo da moraju da čekaju da ona napuni 18.*)

Prvo zaljubljanje se smatra čestim razlogom za dječji brak. (*Prvi put sam se zaljubila i udala sam se. Nijesam čekala da se drugi put zaljubim.*)

Običaji povezani sa brakom razlikuju se kod Roma i Egipćana u Nikšiću. Prema podacima sa popisa stanovništva iz 2011. godine u Nikšiću živi približno isti broj Roma i Egipćana. Navodi se da je običaj „kupovine mlade“ karakterističan za romsku zajednicu. Ovaj običaj se transformiše i uvezuje sa drugim tradicijama, pa je evidentiran i stav da je povezan sa religijom, koja, kako kažu, nalaže da se novac koristi isključivo kao podrška mladoj ukoliko iz bračne zajednice izađe trudna i počne ponovo živjeti sa svojim roditeljima. Druge porodice, posebno ukoliko je riječ o iznosu od nekoliko hiljada eura, novac koriste za renoviranje kuće ili kupovinu auta. Tada nastaje problem – žena ne može da izađe iz zajednice u koju je ušla onda kad ona to želi ako njena primarna porodica odbije da vrati novac (a nekad se traži i dvostruko veći iznos).

Kvantitativno istraživanje među medijatorima/kama iz Nikšića je dalo podatak da u sklapanju ugovorenih brakova učestvuju pored članova porodice nekada i bračni posrednici ili, kako smo saznali iz razgovora sa ekspertkinjom – ugledni članovi zajednice. Takođe, u kontekstu postojanja posrednika, potrebno je dalje razmotriti koliko je prisutan osjećaj povezanosti (zaljubljenosti) između budućih supružnika kada kao djeca ulaze u brak i da li je on nekada indukovan ili je autentičan.

Nasilje u porodici

Navodi se da je prisutno nasilje u porodici.

Neki slučajevi nasilja se ne prijavljuju, posebno kada postoji strah okoline od agresivne reakcije nasilnika (*Znaš kako izbije djecu.. ako mene tako prebije, ja ću da umrem, odmah. I ženu i djecu, to nije normalno. Svaku noć galami i bije.*). U takvim situacijama se i direktne žrtve i neposredna okolina osjećaju bespomoćno. Ako same nijesu žrtve, već prijavljuju nasilje, ispitanice često ne znaju kome bi se osim policiji obratile. Pomenuta su dva primjera u kojima je treće lice blisko porodici prijavilo nasilje policiji.

Osnovne informacije o mogućnosti podrške u slučaju nasilja nad ženama su dostupne na crnogorskom i na romskom jeziku. Posebno je značajan rad romskih i drugih nevladinih organizacija u pravcu zaštite žena i djece od nasilja. Pomenuto je i da Centar za romske inicijative ima dobru saradnju sa policijom. Svi učenici/e kvantitativnog dijela

istraživanja su rad NVO koje pružaju podršku ženama koje prijave nasilje ocijenili dobrim.

Nasilnik je obično muškarac – otac, muž ili brat. Neke sagovornice nasilje u porodici povezuju sa problemima koje nasilnik ima sa zavisnošću od alkohola.

Pominje se i potreba za programima za razvoj roditeljskih kompetencija kao vidom prevencije nasilja nad djecom. Nedostaju servisi podrške za djecu žrtve porodičnog nasilja.

PODGORICA

Obrazovanje

Obrazovati se zarad bazičnog, svakodnevnog funkcionisanja, radi pronalaženja boljeg posla i posla uopšte – glavni je motiv gotovo svih ispitanika. Usvojene vještine i tehnike čitanja, pisanja i računanja još uvijek su na nedovoljno visokom nivou. Neformalno obrazovanje u vidu obuka vidi se kao korisno i kao mogućnost za pronalaženje zaposlenja.

Za upis djeteta u predškolsku ustanovu postoje opipljive prepreke (npr. nedostatak adekvatne garderobe, nemogućnost organizovanja prevoza). Pominje se da djeca ne mogu biti upisana jer nisu vakcinisana, kao i da odvajanje djeteta od roditelja predstavlja poseban izazov. Niti su djeca spremna da se odvoje, niti roditelji smatraju da djecu nižeg uzrasta treba odvajati od porodice. Odvajanje djeteta se reflektuje na ponašanje djeteta u prvim razredima osnovne škole. Medijator kaže: *Znamo da mnoga djeca od sedam ili osam godina plaču u školu, to su te posljedice nenavikavanja na neke stvari.*

Primjetno je da obrazovni ciklus biva prekinut – kako u V ili VI, tako i u VIII i IX razredu osnovne škole. Šta slijedi nakon toga? Djevojčice su usmjerene na ideju o udaji, a dječaci na ideju o poslu. Takođe, percepcija da se srednja škola plaća, kao i činjenica da je fizički udaljena od mjesta u kojem dominantno žive Romi i Egipćani – predstavljaju prepreku da se nastavi sa obrazovanjem.

Ni za srednju nijesu neke mogućnosti, daleko je i treba da se plaća. Osnovna je svakom blizu, bar mislim tako.

Potrebna je podrška usmjerena ne samo na roditelje, već i na djecu i medijatore. Kod roditelja je potrebno razvijati motivaciju i istrajnost kako bi podržali svoju djecu da nastave da se obrazuju, jer ima roditelja koji ne ohrabruju djecu da se školuju. Djeci je potrebno pružiti podsticaj putem servisa podrške u učenju i dodatno ih informisati o nastavku obrazovanja; medijatore je potrebno dodatno obučiti, pogotovo za oblast predškolskog obrazovanja i vaspitanja. Cilj je da svako iz svoje perspektive razumije važnost upisa i ostanka u obrazovnom procesu, počev od predškolske ustanove i nadalje. Važno je i da se poboljšaju ishodi obrazovanja, a da prosvjetni radnici ne spuštaju kriterijume za romsku i egipćansku djecu, već da im se obezbijedi dodatna podrška u savladavanju gradiva.

Bolje obrazovanje ženama može pružiti više mogućnosti.

Pa mislim da nije dovoljno samo da se čita i piše, nego da je važno da se obrazujemo kako bismo imali svjetliju budućnost.

Zapošljavanje

Razloge zbog kojih Romkinje i Egipćanke teško dolaze do posla ispitanici vide u diskriminaciji i nedostatku obrazovanja, kao i u mentalitetu i običajima. Ispitanica kaže: *Najviše je diskriminacija prisutna kada odeš da tražiš posao. Evo ja, kad odem da tražim posao (jer sam završila srednju školu), odem u salon da pitam za posao i oni mi kažu: 'Znate šta, javićemo Vam.'* Možda zbog marama, možda zbog imena i prezimena, diskriminacija baš postoji.

Medijator ističe da je obrazovanje ključno da žena nađe posao: *To ih najviše plaši jer znaju da bez obrazovanja ne mogu da se zaposle i zato i ne traže posao.* Mentalitet i običaji nalažu da žena bude kod kuće, da ne predstavlja glavu porodice i da zbog toga ne treba da radi.

Poslovi uglavnom podrazumijevaju rad u kuhinji ili čišćenje. Podršku prilikom zapošljavanja ispitanice iz fokus grupa vide u nevladinom sektoru i Zavodu za zapošljavanje.

Zdravstvena zaštita

Zdravstvene knjižice imaju gotovo svi. Međutim, postoje slučajevi u kojima još uvijek, zbog nepotpune ili nedostajuće dokumentacije, nije regulisano zdravstveno osiguranje.

Na preventivne preglede se rijetko ide ili se gotovo uopšte ne ide, a kod ljekara se uglavnom odlazi kada postoji neki zdravstveni problem. Ispitanice odnos zdravstvenih radnika uglavnom doživljavaju kao diskriminatoran; međutim, navode pojedinačne slučajeve u kojima je odnos prema njima bio adekvatan. Odluka o tome koliko će se djece imati u porodici donosi se na različite načine – dogovorom među partnerima i upotrebom kontraceptivnih sredstava. Prisutan je i stav da se ne odlučuje jer to može da odluči samo viša, Božja sila.

Pa može da se odluči, nije to nikakav problem. Međutim, može žena i muž da odluče koliko će imati djece, ali ako je Bog odlučio tako, to će biti tako. (Medijator/ka, Podgorica)

Rani/ugovoreni brakovi

Sklapanje braka podrazumijeva običaje sa elementima ugovorenih brakova. Ispitanice nijesu navele da znaju za skorašnju pojavu prisilnih ugovorenih brakova. Ipak, kada se ovaj podatak uporedi sa narednim, za neke djevojčice situacija nije nimalo dobra. Ispitanice navode ekstremno niske donje granice stupanja u brak – čak 8 godina. Kažu da su to poznatiji slučajevi jer je došlo do reakcije policije, ali i da je bilo brakova sklopljenih sa djecom od 10 godina (oni nijesu prijavljeni policiji). Kažu i da se dijete, ukoliko policija reaguje i vrati ga roditeljima, poslije nekoliko dana ponovo seli u porodicu „mladoženje“. U ovim slučajevima se kao motiv roditelja da *de facto* ugovore maloljetnički brak navodi želja za obezbjeđivanjem dobre porodice kao garancije za dobar život, kao i uzimanje novca. *(To su ugovoreni brakovi. Udaću svoje dijete s tol'ko i toliko godina, idi, dobar je momak, iz dobre porodice... Uzmü pare...)*

U istraživanju u kojem je učestvovala većina medijatora/ki iz Podgorice zabilježeni su stavovi da je u posljednjih pet godina najmlađa djevojčica koja je stupila u brak imala 7 godina odnosno 12, 13, 15, 16 ili 17 godina. Znatno broj ispitanih naveo je da je čuo za primjer neke žene (djevojke i djevojčice) koja je bila primorana na brak, kao i za primjer neke žene (djevojke i djevojčice) kojoj su roditelji ugovorili brak. I u ovoj opštini je zabilježen odgovor da, pored članova porodice, brak ugovaraju bračni posrednici.

Rani brakovi mogu biti uzrokovani i trudnoćom. Navodi se da neke djevojčice rano stupaju u seksualne odnose, kao i da su očekivanja dječaka i djevojčica u pogledu seksualnih odnosa različita.

Običaj uzimanja novca razlikuje se od porodice do porodice – neke ne uzimaju novac. Iznosi se kreću od nekoliko hiljada do nekoliko desetina hiljada eura. Smatra se da se novac daje za pripremu mlade i njene porodice za svadbeno slavlje. Kao i u drugim opštinama, novac se vraća ako supružnicima „ne ide dobro“, pa može da služi i kao garancija da će žena biti pokornija. Uloge su strogo patrijarhalne, novac se daje ocu mlade (*Otac je gajio to dijete do 15-16 godina, pa da nadoknadi taj novac, ja sam tako čula.*)

U odnosu na druge dvije opštine, u Podgorici je navedena veća razlika u godinama u korist mladoženje u odnosu na mladu. Ipak, smatraju da je neprihvatljiva i rijetka razlika veća od 5 godina. Rijetki su slučajevi u kojima je razlika među supružnicima velika (npr. 20 godina).

Organizovane su radionice na temu ranih i ugovorenih brakova, posebno za očeve, a posebno za dječake i djevojčice (kažu da su bile interesantne). I ovdje se zaljublivanje u adolescentskom periodu navodi kao okidač za brak. Majka i drugarice pominju se kao podrška, a bliskost sa njima kao prevencija ranih brakova.

Gotovo svi ispitanici medijatori/ke su znale za radionice koje su na ovu temu organizovane u Podgorici.

Nasilje u porodici

Fizičko nasilje je prisutno. Najčešće su žrtve žene i djeca, a najčešći počinioci su očevi, starija braća i muževi. Učesnice prepoznaju različite forme nasilja – fizičko i psihološko. Kada govore o nasilju, maloljetne adolescentkinje pominju zabrane roditelja i sredine da posjećuju kafiće, pozorište, da odlaze van naselja ili posjećuju bioskop bez članova porodice. Pominju i zabrane koje se odnose na upotrebu društvenih mreža (Instagram) jer se smatra da je to put ka emotivnoj vezi koja može omesti djevojku da završi školu. Čak pominju i da se stvara psihološki pritisak – odlazak u školu se dovodi u vezu sa postojanjem emotivne veze, što djeluje veoma opterećujuće na djecu i može dovesti do *drop outa*.

Djevojke nijesu pomenule konkretne primjere nedvosmislenog nasilja nad djecom. Međutim, zaključile su da djeca sigurno osjećaju veliki stid i strah, koji ih sprečavaju da prijave nasilje koje nad njima vrše roditelji.

Sa rodno zasnovanim nasiljem povezuje se i nejednak stepen slobode za muškarce i žene. Treba hrabrosti da žene prijave muževe za nasilje. Za učesnice fokus grupe u Podgorici ova tema nije nepoznata. Znaju za slučajeve u kojima je žena prijavila supruga zbog nasilja sklonivši se kod roditelja prije odlaska u policiju. Znaju da neki muževi služe zatvorsku kaznu zbog nasilja u porodici. Navode i da neke žene žrtve porodičnog nasilja ostaju u braku „zbog djece“.

Podaci iz fokus grupe ukazuju da brošure nijesu dostupne na albanskom i romskom jeziku, sa čim nije saglasna većina učenika/ica kvantitativnog istraživanja. U isto vrijeme učesnice fokus grupe smatraju da su žene informisane o načinima na koje mogu da prijave nasilnike. Ipak, osnovnu prepreku predstavlja strah od kasnije reakcije nasilnika, od ponovnog nasilja ili gubitka kontakta sa djecom.

Prisutna je i kritika na račun postupanja institucija, posebno zdravstvenih, u slučaju nasilja u porodici. Organizacije civilnog sektora koje vode žene, kako kažu, pružaju veliku podršku u borbi protiv nasilja.

Aneks 1

VODIČ ZA FOKUS GRUPE I DUBINSKE INTERVJUE

Sociodemografski podaci

1. Godine
2. Završena škola – broj završenih razreda
3. Da li je ispitanica zaposlena
4. Bračni status
5. Broj djece i pol
6. Broj članova porodičnog domaćinstva; vlasništvo nad kućom/stanom u kojem ispitanica živi

A. Obrazovanje

A.a. Pismenost i pohađanje/napuštanje škole

- Možete li nam reći: zbog čega je važno da neko zna da čita i piše?
 - Da li umijete da, npr. u prodavnici, izračunate koliko novca treba da date na kasi?
 - Kada dobijete poruku, npr. preko Whatsapp, Vibera ili Facebooka, da li razumijete sve što je napisano i umijete li da napišete odgovor?
- Zbog čega je važno da neko završi školu?
- Ukoliko ste išli u školu, koliko ste razreda završili? U koju ste školu išli?
- Koliko ste godina imali kada ste napustili školu? Kada i zbog čega se to desilo?
 - Jeste li sami odlučili da napustite školu ili Vas je neko nagovorio/natjerao na to?
 - Jesu li Vam roditelji dozvoljavali da idete u školu i zbog čega jesu/nijesu?
- Jeste li završili neku obuku? Ako jeste – koju?
 - Da li ste imali korist od nje? Ako jeste – kakvu?

A.b. Obrazovanje djece

- Da li djeca treba da idu vrtić? Ako je odgovor potvrđan – sa koliko godina?
 - Šta mislite, zbog čega je važno da djeca idu vrtić?

- Koji je razlog zbog kojeg neka djeca ne idu u vrtić?
- Da li Vaša djeca idu u vrtić?
- Da li Vaša djeca idu u školu?
- Šta mislite, koliko će razreda završiti?

A.c. Uslovi i prepreke

- Kako Vaša djeca obavljaju domaće zadatke kod kuće?
 - Gdje u kući uče? Pomaže li im neko oko domaćeg zadatka ili ga obavljaju sama?
 - Šta se dešava kada ne umiju da urade domaći?
- Koje ste probleme primijetili kada govorimo o školovanju?
- Šta treba uraditi da se ti problemi riješe?

B. Zdravstvo

B.a. Navike i zdravstveni status

- Koliko žene i djevojke vode računa o svom zdravlju?
- Koliko često idu na preglede i kontrole i zašto je to tako?
 - Idete li Vi na preglede i kontrole i onda kad nemate smetnje da biste vidjeli da li je sve u redu ili ljekaru odlazite samo kada morate? Zašto je to tako?

B.b. Pristup zdravstvenom sistemu

- Kada dođete u dom zdravlja ili u bolnicu, koliko dugo čekate da uđete u ordinaciju?
 - Kako se ponašaju prema Vama kada ste u domu zdravlja / bolnici?
 - Da li Vas je neko nekada pozvao da vam zakaže pregled/kontrolu?
- Imate li zdravstvenu knjižicu?
 - Imaju li u Vašoj porodici svi zdravstvene knjižice?
- Imate li izabranog doktora i izabranog pedijatra?
- Šta mislite, odlučuje li žena koliko će roditi djece? Ako odlučuje, na koji način odlučuje?
 - Ako ne odlučuje, zašto je to tako?

C. Zaposlenost

C.a. Ekonomska nezavisnost

- Jeste li zaposleni?
 - Gdje radite i koji posao obavljate?
 - Da li biste, ukoliko ne radite, voljeli da radite? Koji bi to bio posao?

C.b. Rizik od siromaštva

- Zbog čega ne možete / niste mogli da se zaposlite?
- Šta mislite, da li je ženama teško da nađu posao?
 - Zašto tako mislite?

C.c. Pristup sistemu za zapošljavanje i podrška

- Imate li kome da se obratite za pomoć u pronalaženju posla?

D. Nasilje

D.a. Informisanost

- Šta je nasilje?

D.b. Lično iskustvo i iskustvo drugih

- Da li ste čuli da je neko bio nasilan prema ženi/djevojci u Vašoj zajednici?
 - Kako to obično izgleda – ko je žrtva a ko nasilnik? Zbog čega se to dešava?
- Da li žene/djevojke prijavljuju nasilje u porodici?
 - Kad žena prijavi nasilje nekoj instituciji (policija, sud, tužilaštvo), da li znate kako se ophode predstavnici institucija prema njoj?
 - Ukoliko žena koja je doživjela nasilje nema gdje da stanuje, da li bi joj nadležni organi ponudili određenu pomoć odnosno da li bi joj ukazali na rješenje te situacije?

D.c. Podrška i zaštita

- Da li ste imali prilike da vidite informacije o zaštiti od nasilja na romskom i albanskom jeziku?
 - Ukoliko jeste, gdje ste vidjeli te informacije?
- Znate li šta je sigurna ženska kuća ili sklonište za žrtve nasilja?
 - Da li Vam je poznato kako možete kontaktirati sa sigurnom kućom ili skloništem za žrtve nasilja?
- Da li znate za postojanje SOS telefona za žrtve nasilja?
 - Ukoliko ne, da li znate za postojanje nekog SOS telefona?

E. Ugovoreni brak

E.a. Informisanost

- Zbog čega neko stupa u brak?
- Sa koliko godina je najbolje da se žena uda i zašto?
 - Sa koliko godina se žene/djevojke najčešće udaju?
 - Koliko je godina imala „najmlađa“ mlada za koju ste čuli ili za koju znate?
- Sa koliko godina ste se Vi udali?
- Šta ste mislili o braku prije nego što ste se udali?
 - Šta su članovi Vaše porodice mislili o braku (roditelji, braća, sestre)?
 - Šta su Vam govorili?
- Da li se u pogledu stupanja u brak nešto promijenilo u odnosu na ranije?

E.b. Lično iskustvo i iskustvo drugih

- Da li su žene (djevojke i djevojčice) primorane na brak?
 - Zašto je to tako?
- Šta dobijaju djeca/roditelji od ugovorenog braka, tj. koju korist imaju od toga?
 - Da li nešto gube djeca/roditelji?
- Da li znate za slučajeve da su djevojčice/žene prinuđene da sklope brak u inostranstvu?
 - Kako se to dešava i šta mislite o tome?
- Ko obično ima manje godina, mladoženja ili mlada? Zašto?

E.c. Podrška i zaštita

- Da li je neko (iz škole, doma zdravlja, opštine, policije) razgovarao sa djevojčicama i njihovim roditeljima o posljedicama ranog braka? Ukoliko jeste, koja je to institucija bila i na koji se način govorilo o tome?
- Da li udate žene imaju na svoje ime kuću, stan, kola ili bilo šta drugo od imovine? Ili se imovina uglavnom vodi na muškarce?
 - Zašto je to tako?

- Može li se žena lako razvesti od muža ili ne?
 - Zašto je to tako?
- Šta mislite – da li se i, ako da, na koji način u Crnoj Gori sprečavaju rani i ugovoreni brakovi?
- Šta biste Vi uradili da zaustavite rani i ugovoreni brak?

UPITNIK ZA ROMSKE MEDIJATORE/KE

Poštovani/a,

Molimo Vas da popunite upitnik i tako učestvujete u istraživanju koje sprovodi NVO CEMI u okviru projekta „Access to health, education, employment and social rights of Roma communities during a pandemic“ („Pristup zdravstvu, obrazovanju, zapošljavanju i socijalnim pravima predstavnika/ica romske zajednice tokom pandemije“), a koji je odobren je od strane Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori.

Cilj istraživanja jeste da se bolje razumiju izazovi i problemi koji utiču na živote romske i egipćanske populacije, posebno djece i djevojaka/žena, uključujući i probleme ranih/prisilnih brakova, slabog interesovanja za školu i slično.

Istraživanje će poslužiti kao osnova za mnoge druge aktivnosti u vezi sa projektom, uključujući aktivnosti zagovaranja, podizanje svijesti, izradu dokumentarnog videa, medijskih članaka i slično.

Istraživanje je anonimno i dobrovoljno.

Hvala još jednom što ste uzeli učešće u istraživanju.

Sociodemografski podaci

7. Godine
 - 18–25
 - 26–45
 - 46 i više
8. Pol
 - Muškarac
 - Žena
9. Opština
 - Podgorica
 - Bijelo Polje
 - Nikšić
10. Posljednja završena škola
 - Nezavršena osnovna škola
 - Završena osnovna škola
 - Završena srednja škola
 - Završen fakultet

11. Status zaposlenja
 - Zaposlen
 - Nezaposlen
12. Bračni status
 - U braku ili vanbračnoj zajednici
 - Nije u braku ni u vanbračnoj zajednici
13. Broj djece
—
14. Broj članova porodičnog domaćinstva
—

F. Obrazovanje

A.a. Pismenost i pohađanje/napuštanje škole

Koliko pripadnika romske i egipćanske zajednice u Vašoj opštini zna da računa (npr. u prodavnici, ako je potrebno se da izračuna koliko treba novca dati na kasi)?

- Većina zna
- Većina ne zna
- Pola-pola

Koliko pripadnika romske i egipćanske zajednice u Vašoj opštini zna da računa (na primjer, kada dobije poruku preko Whatsapp, Vibera, Facebooka) odnosno može da razumije šta piše i zna kako da odgovori?

- Većina zna
- Većina ne zna
- Pola-pola

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili kvalitet predškolskog obrazovanja (vrtić) koji se nudi romskoj i egipćanskoj zajednici?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili kvalitet osnovnoškolskog obrazovanja koji se nudi romskoj i egipćanskoj zajednici?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili kvalitet fakultetskog obrazovanja koje se nudi romskoj i egipćanskoj zajednici?

Koji stav je najbliži Vašem stavu?

- Nastavnici traže više znanja od Roma i Egipćana u odnosu na opštu populaciju.
- Nastavnici od Roma i Egipćana traže isti stepen znanja (u odnosu na opštu populaciju).
- Nastavnici od Roma i Egipćana traže niži stepen znanja (u odnosu na opštu populaciju).

Koji stav je najbliži Vašem stavu?

- Nastavnici očekuju više znanja od Roma i Egipćana u odnosu na opštu populaciju
- Nastavnici očekuju isto znanje od Roma i Egipćana u odnosu na opštu populaciju

- Nastavnici očekuju manja znanja od Roma i Egipćana u odnosu na opštu populaciju

Vrtić

Da li svi Romi i Egipćani u Vašoj opštini mogu da organizuju prevoz svoje djece do vrtića?

Da li je Romima i Egipćanima u vrtićima potreban asistent koji razumije romski i/ili albanski jezik?

Škola

Da li danas djeca iz romske i egipćanske zajednice znaju crnogorski jezik kad upisuju osnovnu školu?

- Da
- Ne

Ko djeci iz romske i egipćanske zajednice pomaže da savladaju jezik i na koji način?

- Nastavnici
- RE asistenti
- Vršnjaci
- Roditelji

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili podršku koju djeci iz romske i egipćanske zajednice pružaju roditelji u procesu školovanja?

Da li se dešava da roditelji brane djeci da idu u školu?

- Da
- Ne

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili dostupnost obuka koje se nude romskoj i egipćanskoj zajednici?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili kvalitet obuka koje se nude romskoj i egipćanskoj zajednici?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili uslove u kojima djeca iz romske i egipćanske zajednice uče kod kuće?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili pomoć u učenju koja se pruža djeci iz romske i egipćanske zajednice?

G. Zdravstvo

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili odnos ljekara prema Romkinjama i Egipćankama?

H. Zaposlenost

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili podršku koja se Romkinjama i Egipćankama pruža u procesu zapošljavanja?

I. Nasilje

Da li ste čuli da je neko bio nasilan prema ženi/djevojci u Vašoj zajednici?

- Da
- Ne

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili način na koji se policija ophodi prema Romkinji ili Egipćanki koja je prijavila nasilje?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili način na koji se sud ophodi prema Romkinji ili Egipćanki koja je prijavila nasilje?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili način na koji se tužilaštvo ophodi prema Romkinji ili Egipćanki koja je prijavila nasilje?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili način na koji se nevladine organizacije ophode prema Romkinji ili Egipćanki koja je prijavila nasilje?

Kojom ocjenom (od 1 do 5) biste Vi ocijenili način na koji se komšije ophode prema Romkinji ili Egipćanki koja je prijavila nasilje?

Ukoliko neka žena koja je doživjela nasilje nema gdje da stanuje, da li bi joj nadležni organi ponudili određenu pomoć / rješenje te situacije?

- Da
- Ne

D.c. Podrška i zaštita

• Da li ste imali prilike da vidite informacije o zaštiti od nasilja na romskom i albanskom jeziku?

- Da
- Ne

○ Ukoliko jeste, gdje ste vidjeli te informacije?

J. Ugovoreni brak

E.a. Informisanost

Sa koliko godina je najbolje ženi da se uda i zašto?

Sa koliko se žene/djevojke najčešće udaju?

Koliko je godina imala „najmlađa“ mlada za koju ste čuli ili znate, a koja se udala u posljednjih 5 godina?

E.b. Lično iskustvo i iskustvo drugih

Da li ste čuli da je neka žena (djevojka i djevojčica) u Vašoj opštini bila primorana na brak?

- Da
- Ne

Da li ste čuli da su nekoj ženi (djevojci i djevojčici) iz Vaše opštine roditelji ugovorili brak?

- Da
- Ne

E.c. Podrška i zaštita

Da li je neko (iz škole, doma zdravlja, opštine, policije) u Vašoj opštini razgovarao sa djevojčicama i njihovim roditeljima o posljedicama ranog braka?

- Da
- Ne

Literatura

1. *Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje servisa socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom nepokrivenih nadležnosti i nedostajućih servisa podrške*. Program ROMACTED – promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou, zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope. Autori: Milan Radović i Kerim Međedović.
2. DEFACTO Consultancy. *Analiza situacije 2019; Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori*. Program ROMACTED – promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou, zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope, avgust 2019.
3. *Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025*. Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, maj 2021.
4. Marisol Silva-Laya, Natalia D'Angelo, Elda García, Laura Zúñiga, Teresa Fernández. *Urban poverty and education*. A systematic literature review, Educational Research Review, Volume 29, 2020, 100280, ISSN 1747-938X, <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2019.05.002>.
5. *Sprečavanje dječjih brakova u Crnoj Gori – izazovi, naučene lekcije i teorija promjene*. Tanushree Soni, CRI, 2018.
6. Tabela O1. Stanovništvo prema nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti i maternjem jeziku po opštinama, popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine. MONSTAT.